

**Міністерство аграрної політики України
Науково-методичний центр аграрної освіти**

**Опорний конспект
з предмету "Основи галузевої економіки і підприємництва"
(для підготовки та підвищення кваліфікації робітників у
професійно-технічних навчальних закладах за державними
стандартами профтехосвіти)**

**Київ
Аграрна освіта
2008**

Опорний конспект розроблено методистом Наукметодцентру аграрної освіти Авдеєнко Р.М. на допомогу викладачам і слухачам під час вивчення предмету "Основи галузевої економіки і підприємництва".

Опорний конспект розглянуто та рекомендовано до видання методичною секцією Наукметодцентру аграрної освіти 27 травня 2008 р.

Рецензент: Євтіхієва Т.А., зав. методкабінету, викладач предмету „Основи галузевої економіки і підприємництва” Одеського державного центру профнавчання працівників переробної промисловості.

Відповідальний за випуск

Р.М. Авдеєнко

Редактор

Л.М. Талюта

ПЕРЕДМОВА

Опорний конспект як засіб навчання сприяє найбільш усвідомленому засвоєнню певних понять, формуванню глибоких знань, їхньої систематизації. Крім того, використання цих конспектів передбачає управління пізнавальною діяльністю учнів (слухачів), розвиток у них умінь самостійної роботи, самоконтролю.

Досвід роботи викладачів показав, що навчання з використанням опорних конспектів розвиває пам'ять, логічне мислення, здатність до аналізу, монологічну мову, розкриває індивідуальні здібності слухачів.

Опорні конспекти є одним із видів стислого запису навчального матеріалу і можуть бути засобом графічного узагальнення вивченого.

Зміст опорного конспекту включає тільки основу матеріалу, що вивчається, і який подається у вигляді ключових слів, визначень, схем, таблиць, малюнків, шифрованої інформації з вказівкою логічного взаємозв'язку між ними.

Необхідність розробки опорних конспектів з предметів, передбачених навчальними програмами, для використання у професійно-технічних навчальних закладах з короткочасним (1–6 місяців) терміном навчання робітників зумовлюється: по-перше, відсутністю на сьогодні необхідної навчальної літератури; по-друге, невеликою кількістю годин, відведених на предмети (загальнотехнічні, інші загальні), за які викладач має навчити основ матеріалу певного навчального предмету.

За цих умов і водночас з метою подальшої активізації як процесу викладання, так і засвоєння знань слухачами мають розроблятися науково обгрунтовані принципи відбору навчального матеріалу, визначатися композиції та форми його викладання із збереженням усіх достоїнств інформаційного, програмованого та проблемного навчання.

Використанням опорних конспектів досягається максимальна економія часу, викладач і слухачі не виконуватимуть рутинної механічної роботи і, отже, вивільниться час для поглибленого вивчення дисципліни.

У цій роботі зроблено спробу скласти опорні конспекти з кожної теми предмету "Основи галузевої економіки і підприємництва", що вивчається під час підготовки та підвищення кваліфікації робітників у ПТНЗ.

Подано тематичний план конспекту з предмету загалом, плани занять і перелік контрольних питань з кожної теми.

У кінці опорного конспекту подано список використаної та рекомендованої літератури.

Тематичний план опорного конспекту складено на основі вимог навчальних програм з цього предмету в державних стандартах профтехосвіти.

Тематичний план опорного конспекту

№ з/п	Тема
1	Предмет економіки. Роль економіки в житті людини і суспільства. Суспільне виробництво
2	Сучасні економічні системи
3	Товарне виробництво. Гроші, їх функції. Інфляція
4	Відносини власності. Роздержавлення і приватизація. Підприємництво. Підприємство в системі ринкових відносин
5	Організація і оплата праці
6	Ринок як форма існування товарного виробництва. Конкуренція і монополія
7	Поняття про менеджмент та маркетинг, їхня сутність та значення
8	Відтворення суспільного продукту. Національний дохід. Особливості відтворення у сільському господарстві

Тема 1. Предмет економіки. Роль економіки в житті людини і суспільства. Суспільне виробництво

ПЛАН

- 1.1. Предмет ринкової економіки.
- 1.2. Роль економіки в житті людини і суспільства.
- 1.3. Суспільне виробництво, його фактори.
- 1.4. Взаємозв'язок виробництва, розподілу, обміну і споживання.
- 1.5. Роль науково-технічного прогресу у розвитку виробництва.
- 1.6. Економічне зростання і його рушійні сили.

1.1. Предмет ринкової економіки

Предмет "Основи галузевої економіки і підприємництва" розкриває найактуальніші та найважливіші проблеми сучасної економічної науки і функціонування ринкового механізму. Оволодіння знаннями, викладеними у цьому предметі, допоможуть учням, слухачам стати сучасними фахівцями високого рівня, які з глибокими економічними знаннями зможуть найефективніше працювати на будь-якій посаді, будь-якому робочому місці в Україні та за її межами. Це є запорукою руху до прогресу нашої держави, здійснення життєвих намірів і планів, особистого успіху кожного.

1.2. Роль економіки в житті людини і суспільства

Роль економіки в житті людини і суспільства переоцінити неможливо, оскільки з окремими її сторонами людина стикається повсякденно.

У загальному визначенні до економіки відносять усе те, що створено і використовується людиною для забезпечення життя, отримання засобів існування.

Це пов'язано з такими економічними поняттями, як товар, гроші, ціна, вартість, економічними установами – акціонерні товариства, фірми, корпорації, фінансово-банковські та страхові компанії.

Слово "економіка" введено у вжиток давньогрецькими філософами Ксенофонтом і Арістотелем. Два грецьких слова "екос" (домашнє господарство) і "номос" (закон) об'єднані в одне "економікос", яке пізніше трансформувалось в "економіку". Уже стародавні греки розуміли, що вести господарство треба економічно, раціонально, дотримуючись певних законів і правил.

За багатовікову історію людства господарство та способи його ведення, закони і правила економічного життя зазнали кардинальних змін.

Зміст терміну "економіка" сьогодні – господарство і наука про його ведення. Економіка – це наука про основи господарювання.

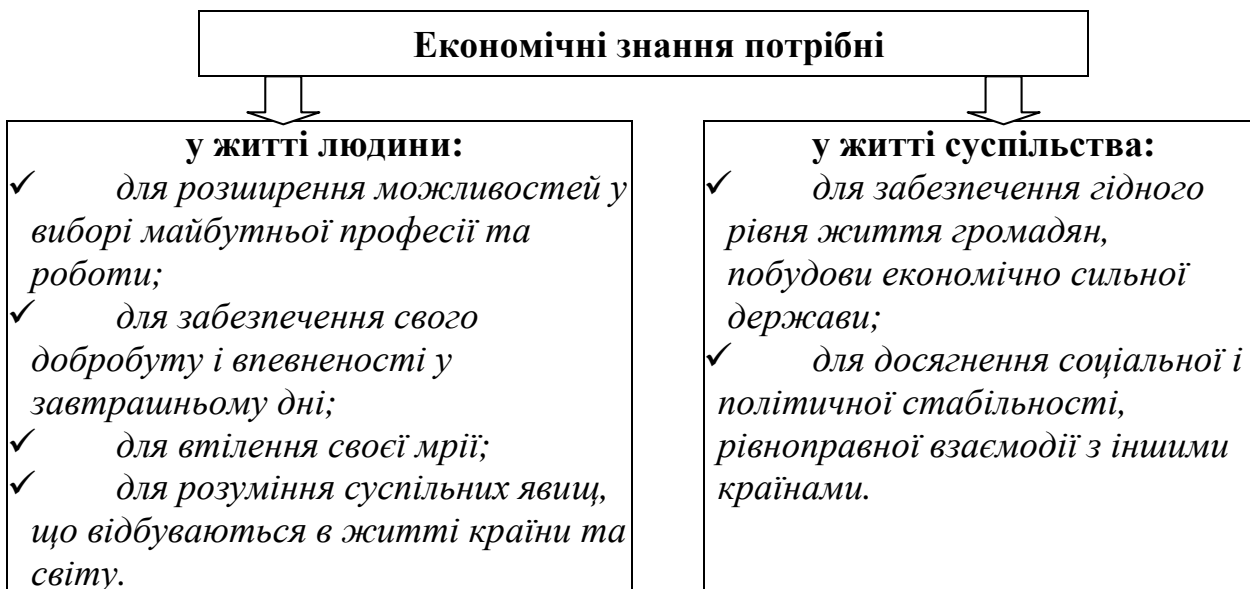
Економічна наука вивчає та пояснює процеси і явища економічного життя суспільства, відкриває та обґрунтовує об'єктивні економічні закони, що управляють економічними процесами.

Мікроекономіка вивчає діяльність домашніх (сімейних) господарств, підприємств, фірм тощо і споживачів, форми взаємодії між ними, аналізує діяльність об'єктів господарювання у межах країни.

Макроекономіка вивчає національну економіку загалом, досліджує процеси формування національного доходу країни, фінансової політики уряду, регулювання державою економічного розвитку тощо.

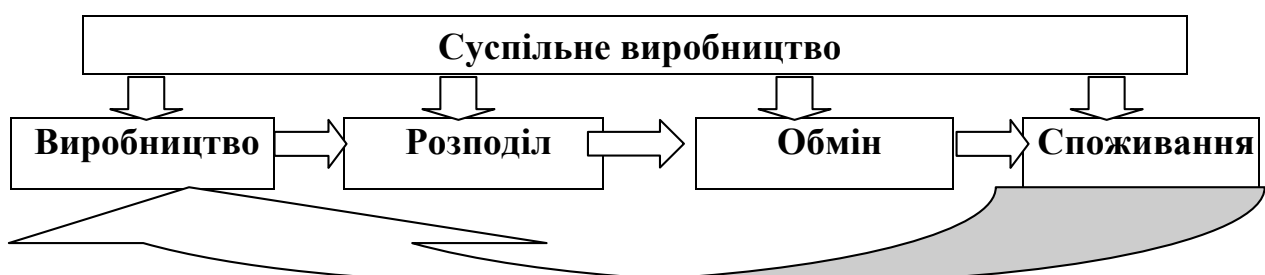
Глобальна (всесвітня) економіка – це міжнародні економічні структури та світове господарство загалом.

1.3. Суспільне виробництво, його фактори

Виробництво – основа життєдіяльності суспільства

Структура суспільного виробництва

Виробництво – це процес створення матеріальних життєвих благ та послуг, призначених для задоволення індивідуальних і колективних потреб, тобто потреб необхідних для існування і розвитку суспільства.

Визначальна роль матеріального виробництва у розвитку суспільства:

по-перше, це умова існування самого суспільства, оскільки забезпечує його необхідними матеріальними благами;

по-друге, матеріальне виробництво є основою для оснащення усіх галузей господарства засобами праці, сировиною, паливом та іншими необхідними для їхнього функціонування ресурсами;

по-третє, у матеріальному виробництві створюється більша частина багатства суспільства, той сукупний національний продукт, який дає змогу утримувати:

- ✓ працівників матеріальної сфери;
- ✓ працівників нематеріальної сфери;
- ✓ невиробничу сферу;
- ✓ непрацездатну частину населення.

1.4. Взаємозв'язок виробництва, розподілу, обміну і споживання

Розподіл як економічна категорія – це розподіл результатів суспільного виробництва (кінцевих товарів і послуг у ринковому господарстві) і ресурсів або чинників виробництва.

Обмін здійснює безперервний зв'язок між виробництвом і споживанням.

Види обміну: засобами виробництва; предметами споживання; виробничим досвідом і науково-технічною інформацією.

Споживання – це використання створених матеріальних благ і послуг.

Два види споживання: виробниче та особисте.

Виробниче споживання – це використання засобів виробництва і робочої сили для виготовлення суспільно необхідного продукту.

У процесі особистого споживання відбувається відтворення робочої сили.

1.5. Роль науково-технічного прогресу у розвитку виробництва

У розвитку сучасного виробництва важливу роль відіграє науково-технічний прогрес (НТП).

Основні чинники виробництва:

Робоча сила – сукупність фізичних та розумових здібностей людини.

Праця – продуктивна діяльність людини для створення корисних продуктів.

Предмети праці – те, на що спрямовна діяльність людини (первинні продукти взяті з природного середовища, продукти, які підлягають подальшій переробці).

Засоби праці – все те, за допомогою чого людина діє на предмети праці (інструмент, обладнання, комп'ютери, виробничі будівлі тощо).

Підприємливість – хист людей до добре продуманого планування, організації і керування виробництвом.

Суспільний поділ праці – це спеціалізація окремих виробників, територій, країн на випуску певних товарів та послуг.

Спеціалізація й кооперування – форми організації виробництва, які підвищують продуктивність суспільної праці.

Продуктивність та інтенсивність праці – показники ефективності виробництва.

1.6. Економічне зростання і його рушійні сили

Ефективність – це співвідношення доходів і витрат виробництва за певний проміжок часу.

Продуктивність виробництва – це відношення результату виробництва до кількості використаних економічних ресурсів (часу, живої праці, використаної сировини чи інших матеріалів).

Продуктивність праці – це здатність працівників випускати певну кількість продукції за одиницю часу.

Рівень рентабельності – це співвідношення прибутку до собівартості (матеріальні витрати і оплата праці).

Інтенсифікація – це розвиток виробництва на базі науково-технічного прогресу, інформаційних технологій і передових методів організації праці.

Основа економічного зростання країни – це підвищення продуктивності праці та інтенсифікація виробництва.

Контрольні питання з теми:

1. Дайте визначення терміна "економіка".
2. Для чого потрібні економічні знання: у житті людини; у житті суспільства?
3. Що поєднує у собі комплексне поняття "економіка"?
4. Визначення і завдання мікроекономіки.
5. Визначення і завдання макроекономіки.
6. Назвіть основні умови, що сприяють розвитку економіки кожної країни, суспільства (зростаючі потреби споживачів й подолання обмеженості ресурсів).
7. Що є основою життєздатності суспільства? Структура суспільного виробництва.
8. Визначення виробництва. У чому полягає визначальна роль матеріального виробництва?
9. Розподіл, його завдання. Види розподілу.
10. Обмін, його завдання. Види обміну.
11. Визначення споживання, його види.
12. Чи ідентичні поняття "ресурси" та "чинники виробництва"?
13. Основні напрями науково-технічного процесу у сучасній економіці.
14. Які економічні ресурси (чинники виробництва) реалізуються у процесі виробництва?
15. Види ресурсів виробництва, їх складові.

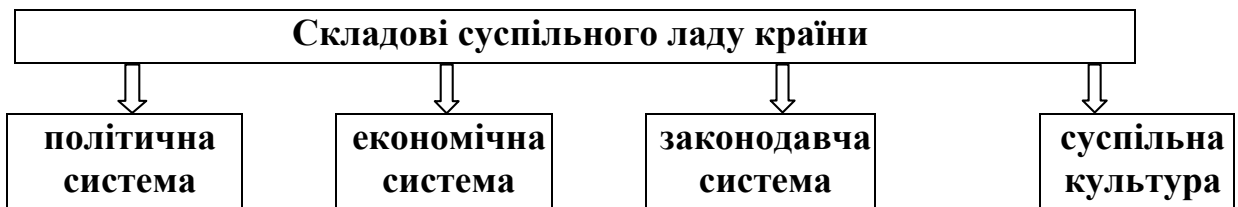
16. Поняття ресурсів "робоча сила", "праця", "підприємливість".
17. Визначення ресурсів "предмети праці", "засоби праці".
18. Поняття про суспільний поділ праці.
19. Назвіть основні показники ефективності виробництва. Визначення продуктивності праці.
20. Що таке інтенсифікація виробництва? Що є основою економічного зростання країни?

Тема 2. Сучасні економічні системи

ПЛАН

- 2.1. Суспільний лад країни та її економічна система.
- 2.2. Командно-адміністративна і ринкова економіка.
- 2.3. Змішана економіка.
- 2.4. Економіка, керована державою.

2.1. Суспільний лад країни та її економічна система

Політична система – це насамперед система управління державою.

Економічна система – спосіб управління економікою країни та відповідні установи, що його здійснюють.

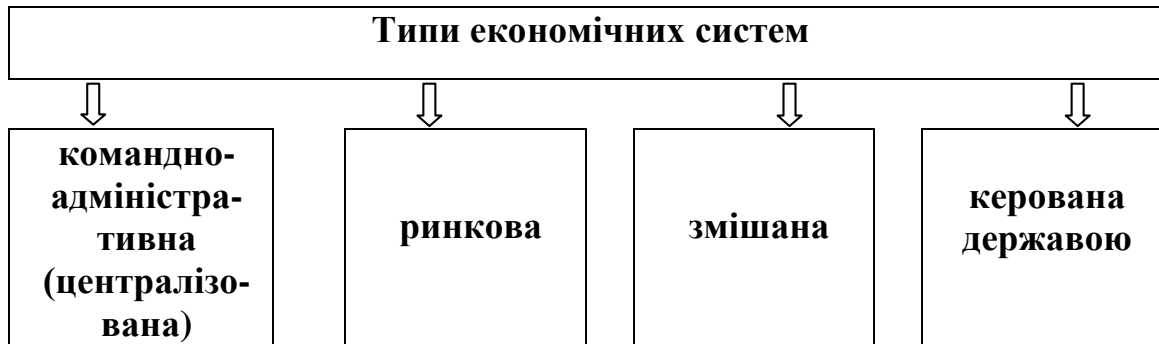
Законодавча система – це правила, норми й закони, що регулюють поведінку людей, організацій і установ у суспільному житті.

Суспільна культура – це сукупність загальновизначених духовних цінностей і норм поведінки та співжиття, що є спільними для суспільства в цілому, його соціальних груп і громадян.

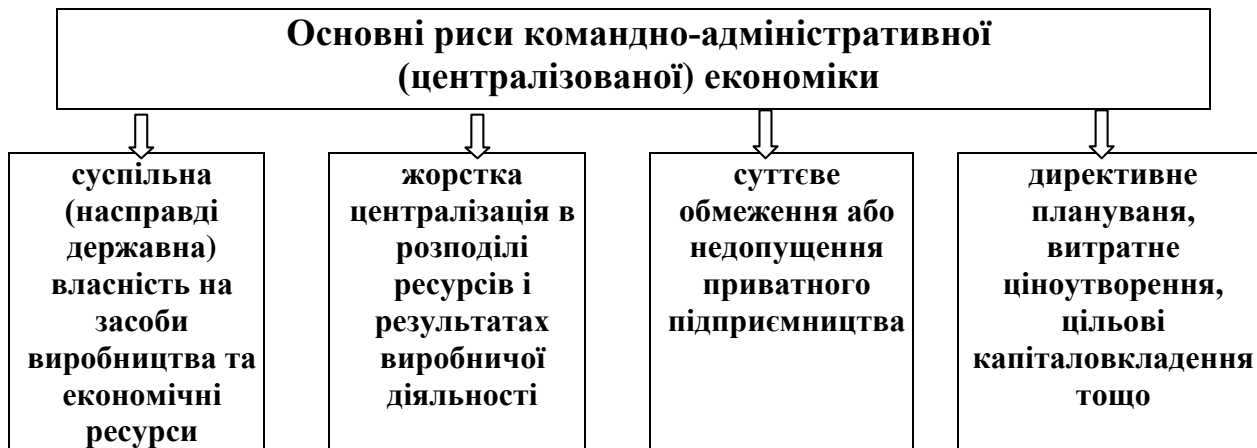
За політичною етикою суспільства поділяються на **демократичні** та **тоталітарні**.

Історичний розвиток суспільства:

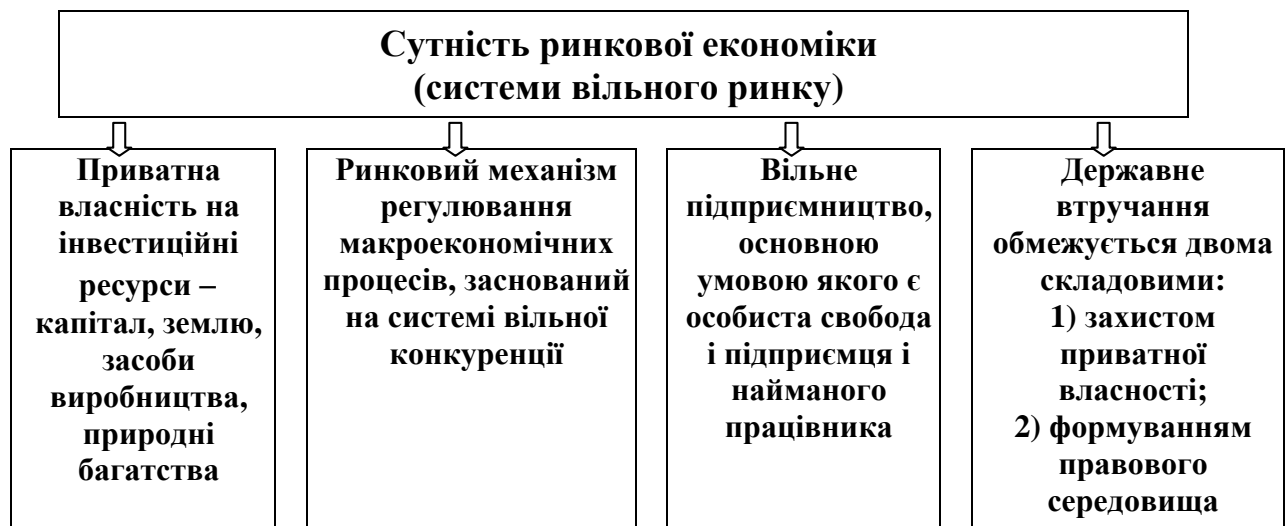
2.2. Командно-адміністративна і ринкова економіка

Історичний досвід розвитку країн з таким типом економічної системи (СРСР, колишні соціалістичні країни Східної Європи, деякі азійські держави) довів нежиттєздатність цієї системи, несприйнятність до нових умов життя тобто неможливість подальших соціально-економічних перетворень.

Стратегія нових економічних реформ у цих країнах визначається законами демократизації та ринкових перетворень в економіці.

Система вільного (або чистого) ринку – це економічна система, в якій держава мінімально регулює економічні процеси, а основні чинники – вільна конкуренція, саморегулювання ринку набувають максимального поширення.

2.3. Змішана економіка

У сучасному світі в розвинених країнах Європи (Франція, Італія, Швеція) переважає **змішана економіка**: у деяких секторах домінує приватна власність і діють механізми вільного ринку, в інших значна частка власності належить державі та діє система державного планування. У згаданих країнах уряд втручається у ті сектори економіки, де приватна власність не сприяє задоволенню інтересів суспільства.

Наприклад, у Великобританії та Швеції запроваджено державні системи охорони здоров'я, що забезпечують безкоштовну та однакову медичну допомогу всім громадянам, а приватні медичні установи обкладаються досить високими податками.

В умовах змішаної економіки уряди мають право переводити у державну власність неблагополучні фірми, діяльність яких вважається життєво необхідною для національних інтересів.

За змішаною економікою держава відіграє важливу роль у спрямуванні інвестиційної діяльності приватних підприємств за допомогою так званої промислової політики, у регулюванні бізнесу відповідно до національних інтересів.

2.4. Економіка, керована державою

Прикладом такої економіки є економіка Японії та Республіки Корея. В умовах *керованої державою економіки*, на відміну від змішаної, *держава зазвичай не трансформує приватні підприємства у державні. Вона підтримує приватні підприємства і водночас стимулює спрямування інвестицій приватних фірм залежно від мети своєї промислової політики.*

Наприклад, на початку 70-х років ХХ століття Японія визначила напівпровідникову галузь як таку, де присутність японських фірм найефективніша. Тому держава підтримувала науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки своїх компаній у сфері напівпровідників і досягла значних успіхів.

Часто для того, аби змусити компанії розпочати діяльність у певній галузі, застосовується прямий адміністративний тиск (наприклад скасування або збільшення державних закупівель у певної фірми). Для підтримки розвитку деяких галузей застосовуються також методи захисту від іноземної конкуренції: встановлюються бар'єри для імпорту, пільги для відчизняних виробників тощо.

Контрольні запитання з теми:

1. Охарактеризуйте складові суспільного ладу країни.
2. Назвіть етапи історичного розвитку суспільства.
3. Назвіть типи економічних систем. Охарактеризуйте командно-адміністративну систему.
4. Система вільного ринку, її сутність.
5. Що таке змішана економіка?
6. Економіка, керована державою, її відмінності від змішаної.

Тема 3. Товарне виробництво. Гроші, їх функції. Інфляція

ПЛАН

- 3.1. Форми організації суспільного виробництва.
- 3.2. Історичний розвиток товарного виробництва.
- 3.3. Гроші, їх функції.
- 3.4. Інфляція, її сутність і види.

3.1. Форми організації суспільного виробництва

Дві основні форми організації суспільного виробництва – **натуральне господарство і товарне виробництво**.

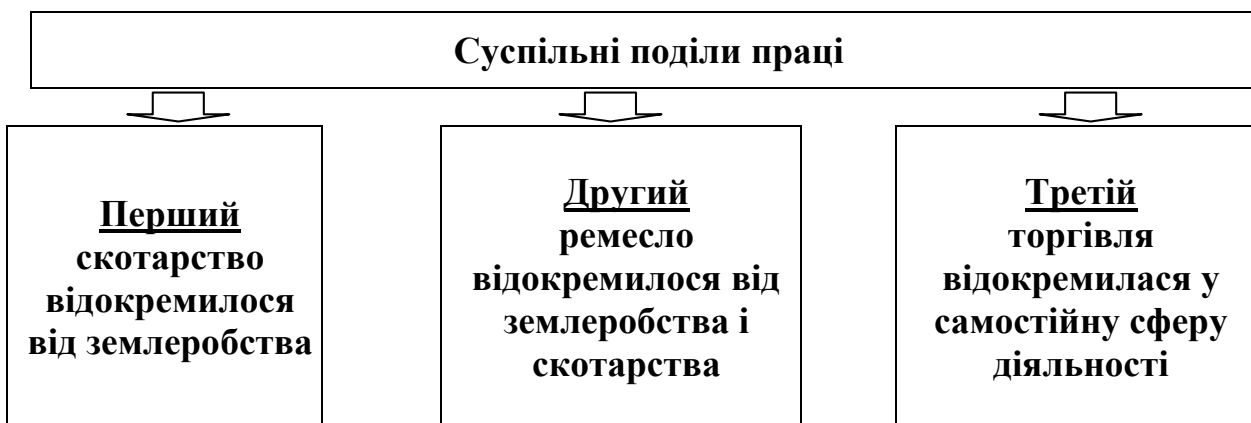
Натуральне господарство – це тип господарства, в якому виробництво спрямоване безпосередньо на задоволення особистих потреб.

На зміну йому прийшло **товарне виробництво**.

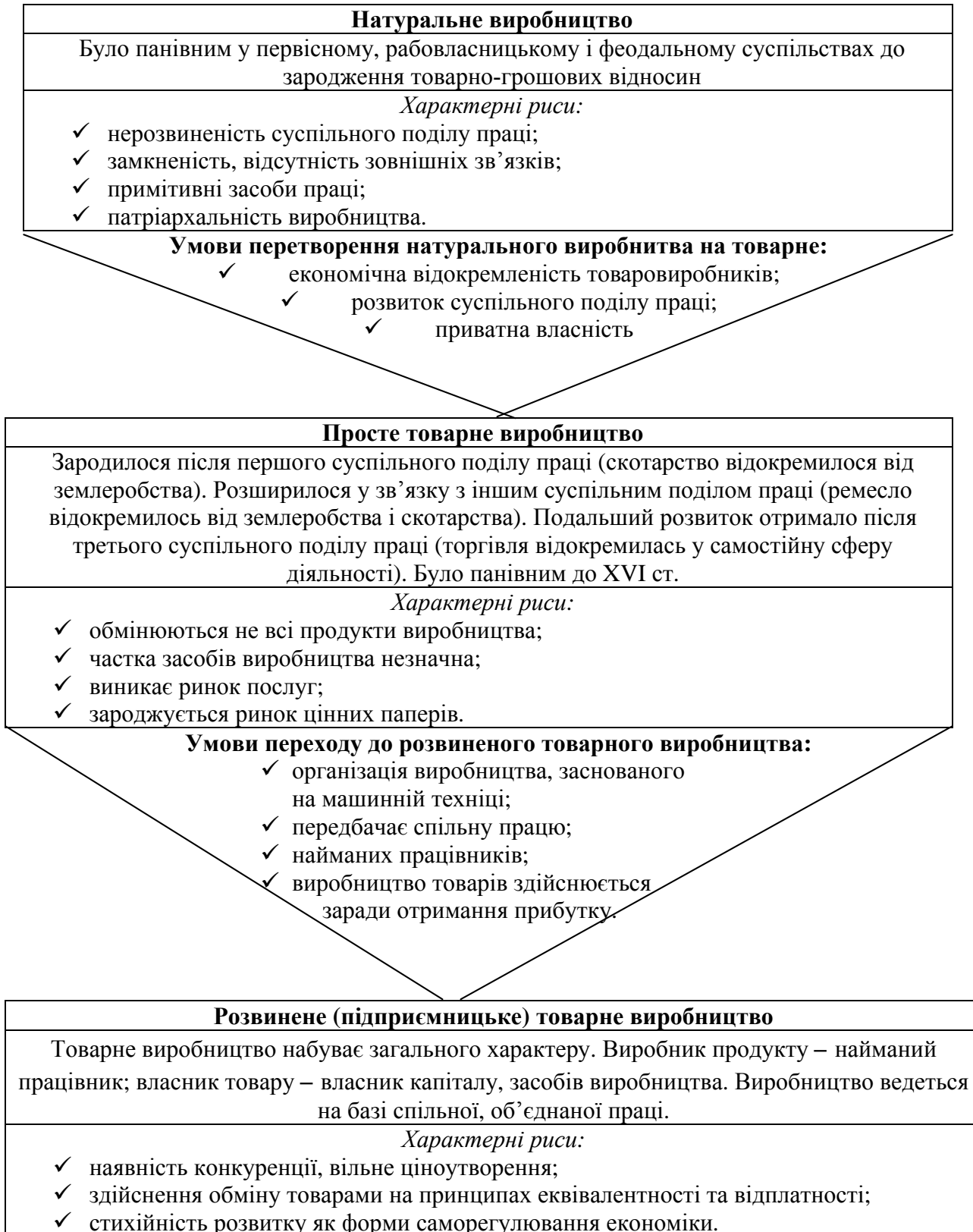
Товарне виробництво – це коли продукти праці виготовляються **відокремленими виробниками і призначаються не для власного споживання, а для продажу і обміну**.

Необхідними умовами виникнення товарного виробництва і обміну є: **суспільний поділ праці та економічна відокремленість виробників і наявність приватної власності на засоби виробництва**.

Поділ праці – це відокремлення і стійке закріплення різних видів трудової діяльності за окремими людьми або групами людей.

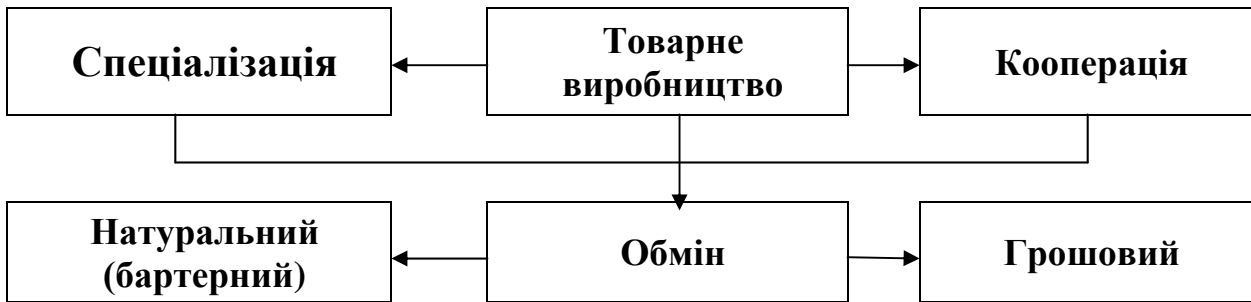

3.2. Історичний розвиток товарного виробництва

Товарне виробництво й обіг його товарів у своєму розвитку проходять дві стадії: нижчу – **бартерну**, тобто коли товар обмінюється на товар без використання грошей, і **грошову**, коли обмін відбувається за участю **особливого товару – грошей**.

Взаємодія товарного виробництва і форм обміну

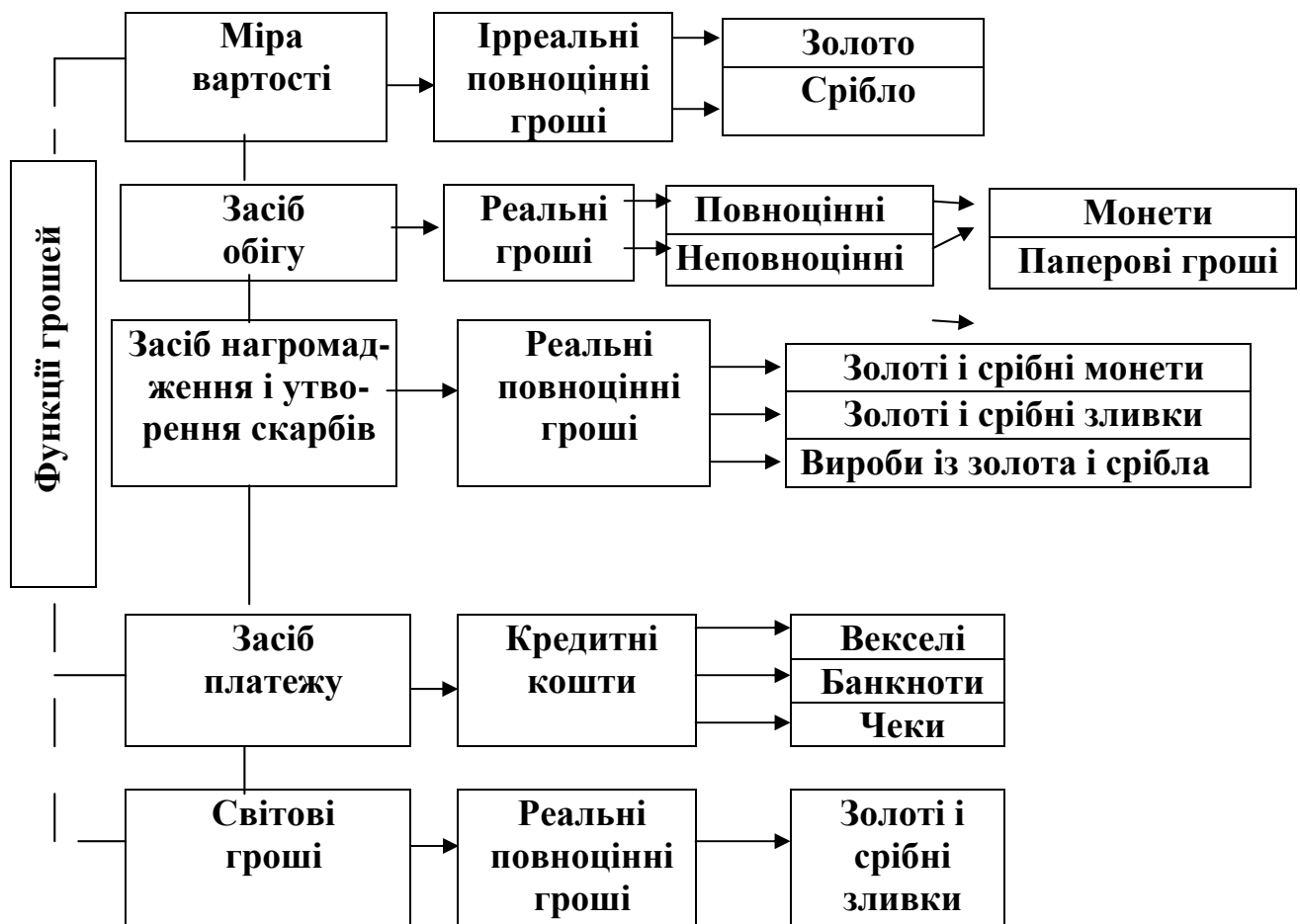

3.3. Гроші, їх функції

Товарне виробництво не може існувати без грошей, тому що гроші самі є товаром й тому, що вони є посередником у товарному обміні Т-Г-Т (Товар-Гроші-Товар).

Гроші – це товар, який відіграє роль загального еквівалента, тобто на цей товар можна обмінювати будь-який інший.

Функції грошей

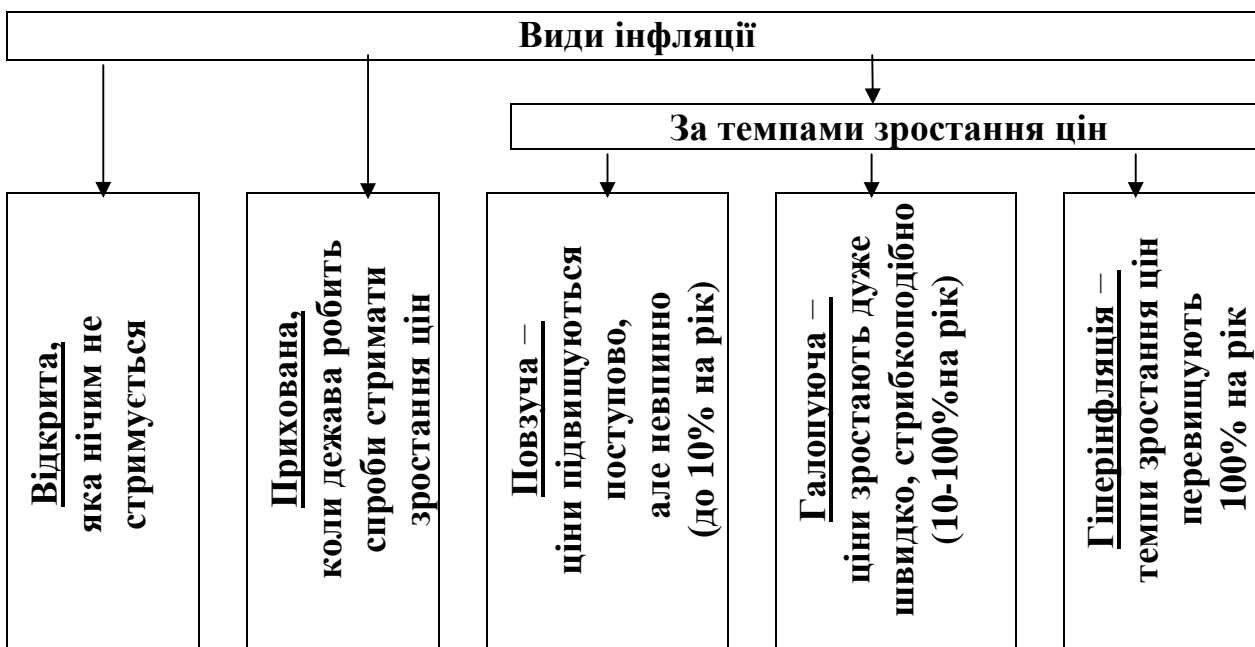
3.4. Інфляція, її сутність і види

У товарно-грошовій сфері діє об'єктивний економічний закон – закон обміну грошей, який визначає, що кількість грошових одиниць, необхідна в певний період для забезпечення товарно-грошового обміну, прямо пропорційна кількості і ціні товарів і послуг та обернено пропорційна швидкості обміну грошей.

Перевищення грошової маси, яка перебуває в обігу, над сумою товарних цін і поява внаслідок цього грошей, не забезпечених товарами, призводить до виникнення інфляції.

Інфляція – це переповнення каналів обігу грошової маси понад потреби товарообороту, що викликає знецінення грошової одиниці та відповідне зростання цін.

Інфляція – складне соціально-економічне явище, яке породжується диспропорціями відтворення у різних сферах ринкового господарства. Вона є однією з найгостріших проблем сучасного розвитку економіки.

Починаючи з 1990 року в Україні катастрофічно наростала інфляція, причому державні органи намагалися спочатку її замовчувати. Тільки з кінця 1991 – початку 1992 року, коли інфляція набула галопуючих темпів, про неї заговорили засоби масової інформації. Причинами інфляції стали перелічені раніше чинники, а головне – незбалансованість державного бюджету (значне перевищення витрат над доходами), падіння рівня виробництва в усіх галузях, у тому числі товарів масового споживання, зниження обсягів сільськогосподарського виробництва, необгрунтоване підвищення цін, надмірна емісія купонних грошей, які остаточно знецінилися. Це зумовило необхідність проведення в Україні у вересні 1996 року грошової реформи.

Інфляція призводить до посилення диспропорцій в економіці, дезорганізує господарські зв'язки, призводить до кризи фінансів, значно активізує спекуляцію та тіньову економіку, посилює злочинність. Одним з негативних наслідків інфляції є знецінення трудових заощаджень.

Контрольні питання з теми:

1. Назвіть і охарактеризуйте основні форми організації суспільного виробництва.
2. Необхідні умови виникнення товарного виробництва й обміну. Поняття про поділ праці. Історичний розвиток суспільних поділів праці.
3. Характерні риси натурального виробництва, умови перетворення його на товарне виробництво.
4. Коли зародилося, як розвивалося та було панівним просте товарне виробництво, його характерні риси і умови переходу до розвиненого товарного виробництва.
5. Характерні риси розвиненого (підприємницького) товарного виробництва.
6. Взаємодія товарного виробництва і форм обміну.
7. Чому товарне виробництво не може існувати без грошей? Що таке гроші?
8. Функції грошей.
9. Що таке реальні гроші, яку функцію вони виконують?
10. Що таке реальні повноцінні гроші, яку функцію вони виконують?
11. Що таке кредитні гроші, яку функцію виконують?
12. Сутність закону обігу грошей.
13. Що таке інфляція, чим вона породжується?
14. Охарактеризуйте різні види інфляції.
15. Інфляційні процеси в сучасній економіці України, їхні негативні наслідки.

Тема 4. Відносини власності. Роздержавлення і приватизація. Підприємництво. Підприємство в системі ринкових відносин

ПЛАН

4.1. Поняття і структура відносин власності. Типи, форми і види власності.

4.2. Сутність понять "роздержавлення" та "приватизація" власності. Засади здійснення приватизації в Україні.

4.3. Підприємництво: поняття "підприємець", сутність підприємництва як особливої форми діяльності, основні види підприємницької діяльності.

4.4. Що таке підприємство (фірма)? Організаційні типи підприємств. Підприємство і власність.

4.1. Поняття і структура відносин власності. Типи, форми і види власності

Власність – це форма присвоєння матеріальних благ, яка склалася на певному етапі розвитку суспільства, що виражає систему економічних відносин з приводу володіння, розпорядження і користування майном.

Відносини власності виникають між людьми з приводу присвоєння матеріальних і духовних благ.

Існує дві сторони економічного змісту власності:

- 1) матеріально-речова (об'єкт володіння);
- 2) соціально-економічна (відносини між людьми з приводу володіння і керування майном).

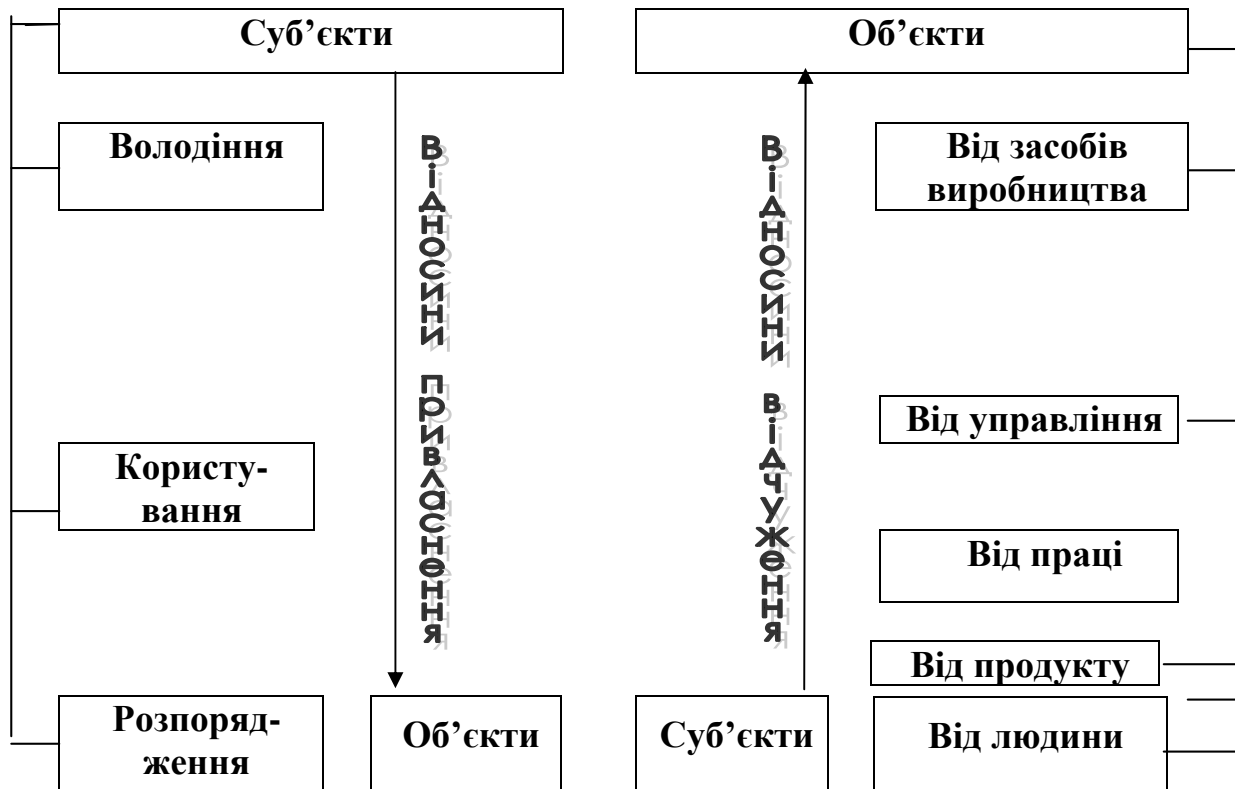
Сутність власності виявляється в її об'єктах і суб'єктах.

Внутрішня будова відносин власності розкривається через процеси привласнення та відчуження.

Структура відносин власності

Основними функціями відносин власності є:

- ✓ зберігання та примноження громадського та особистого майна;
- ✓ зростання виробничих фондів та раціональне використання природних ресурсів;
- ✓ визначення ефективної спрямованості виробництва тощо.

Історично склалися два основних типи власності – приватна і суспільна.

Приватна власність – основні чинники виробництва (земля, засоби виробництва, капітал, природні ресурси) і вироблений продукт належить приватним особам.

Суспільна власність – це коли три її функції (володіння, користування, розпорядження) належать не одному суб'єктові, а багатьом особам, групі, колективу чи суспільству в цілому.

За забезпечення рівних юридичних і економічних умов можуть органічно співіснувати різні форми та види власності.

Форма власності – стійка система економічних відносин і господарських зв'язків, що обумовлює сутність та механізм поєднання особи із засобами виробництва та іншими матеріальними і духовними цінностями.

Вид власності характеризується конкретним способом привласнення майна (благ), його володіння, користування та розпорядження.

У Конституції України проголошено два види власності: суспільну (державну і комунальну) та приватну.

Приватна власність громадян включає:

- ✓ особисту власність, що формується за рахунок трудових доходів від ведення власного господарства, коштів, вкладених у кредитні заклади, акції та інші цінні папери;
- ✓ власність трудового господарства – це власність членів сім'ї та інших осіб, які спільно ведуть трудове господарство;
- ✓ власність селянського та особистого підсобного господарства.

Право приватної власності належить громадянам і юридичним особам. Кожен громадянин і юридична особа мають право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю повною мірою. Ніхто не може бути незаконно позбавлений прав приватної власності. Право приватної власності є непорушним.

До державної власності в Україні належать:

- ✓ земля, її надра та інші природні ресурси;
- ✓ кошти державного казначейства;
- ✓ майно, що забезпечує діяльність Верховної Ради України, адміністрації Президента України;
- ✓ майно Збройних сил України, органів безпеки, правоохоронних і митних органів, прикордонних і внутрішніх військ, оборонні об'єкти;
- ✓ єдина енергетична система;
- ✓ система транспорту, зв'язку та інформації загальнодержавного значення;
- ✓ державні резервні, страхові та інші фонди;
- ✓ майно державних установ, що перебувають на державному бюджеті;
- ✓ об'єкти, діяльність яких забезпечує соціальний розвиток, збереження культурного, наукового потенціалу України, розвиток духовних потреб населення;

- ✓ інше майно, необхідне для забезпечення суверенітету України, загальнодержавних економічних та соціальних потреб тощо.

До комунальної власності в Україні відносять:

- ✓ майно, що забезпечує діяльність органів місцевого самоврядування;
- ✓ кошти місцевих бюджетів у формі комунального казначейства;
- ✓ земельний фонд; житловий фонд і об'єкти житлово-комунального побутового обслуговування;
- ✓ майно комунальних підприємств, які згідно з законодавством не підлягають приватизації;
- ✓ майно установ, що перебувають на місцевому бюджеті;
- ✓ місцеві енергетичні системи, транспорт, системи зв'язку та інформації;
- ✓ інше майно, необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної територіальної громади.

Ще одним із видів власності в Україні є **інтелектуальна власність**, до об'єктів якої належать:

- ✓ результати інтелектуальної, творчої діяльності – твори науки, літератури і мистецтва, програми для ЕОМ; результати діяльності організацій мовлення; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; селекційні досягнення; бази даних; науково-технічна інформація тощо;
- ✓ засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів або послуг – фірмові найменування, знаки для товарів і послуг тощо;
- ✓ інші результати інтелектуальної, творчої діяльності і засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів або послуг у випадках, передбачених Цивільним кодексом України та іншими законами.

4.2. Сутність понять "роздержавлення" та "приватизація" власності. Засади здійснення приватизації в Україні

Головними напрямками розвитку власності в Україні є роздержавлення і приватизація.

Роздержавлення і приватизація – явища не тотожні. Процес приватизації є лише частиною більш широкого процесу, що визначають як роздержавлення економіки.

Роздержавлення власності – це перетворення державних підприємств на такі, що засновані на інших формах власності, перехід від державно-директивного управління виробництвом до його регулювання на основі ринкових механізмів.

Змінюється економічна роль і функції держави:

- ✓ держава перестає бути безпосереднім суб'єктом господарювання. Вона лише розробляє норми і правила поведінки та механізми, що

забезпечують їх дотримання, які мають бути однаковими для приватних і державних підприємств;

- ✓ держава починає регулювати економічні процеси переважно не директивами, а через зміну економічних умов функціонування суб'єктів економічного життя. Приватизація тут виступає як процес, спрямований на скорочення частки державного сектору в економіці.

Роздержавлення підприємств може здійснюватися різними шляхами:

- ✓ викуп майна державного підприємства, зданого в оренду;
- ✓ перетворення державного підприємства в акціонерне чи інше господарське товариство;
- ✓ викуп майна державного підприємства членами трудового колективу;
- ✓ продаж державних підприємств за конкурсом або через аукціон юридичним особам і громадянам з наступним створенням на їх основі приватних підприємств або різних товариств.

Роздержавлення включає комерціалізацію державних підприємств, що проходить паралельно з їх приватизацією.

Комерціалізація державних підприємств – це передання їхньому керівництву прав повного господарського ведення майнових відносин цих підприємств.

Це сприяє перетворенню державних підприємств на повноцінних суб'єктів ринку, які самостійно визначають свою техніко-економічну, виробничу, збутову і цінову політику.

Приватизація – перетворення державної власності на інші форми і види власності через продаж, передання або їх поєднання.

Під час здійснення приватизації державні підприємства і організації можуть бути перетворені на такі форми власності: змішану, колективну, акціонерну, кооперативну власність з участю іноземного капіталу.

Приватизація в Україні ґрунтується на принципах:

- ✓ законності;
- ✓ надання пільг на придбання державного майна членам трудових колективів підприємств, що приватизуються;
- ✓ забезпечення соціальної захищеності та рівності прав громадян України у процесі приватизації;
- ✓ пріоритетного права громадян України на придбання державного майна;
- ✓ безоплатного передання частки державного майна кожному громадянину України;
- ✓ повного, своєчасного та достовірного інформування громадян про всі дії щодо приватизації;

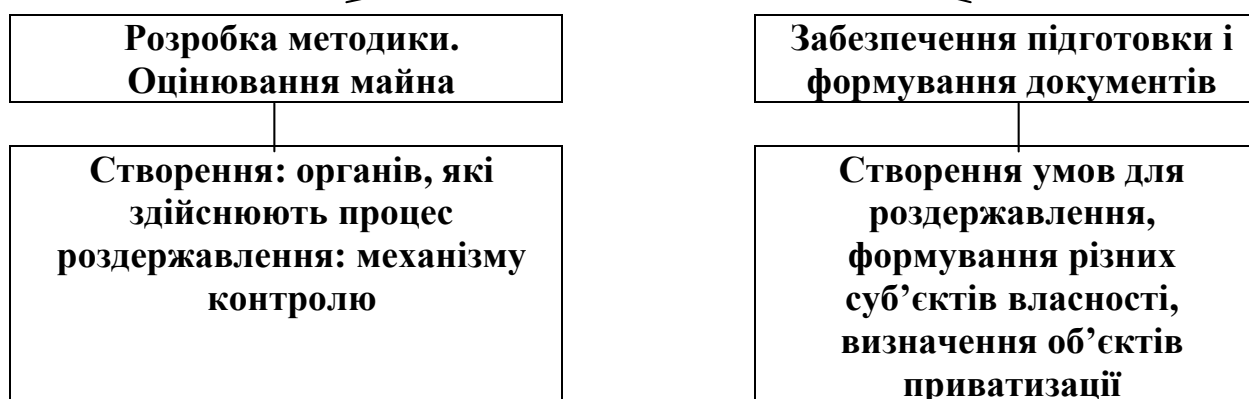
- ✓ пріоритетного права трудових колективів на придбання майна своїх підприємств і вибір форми власності.

Форми і етапи приватизації в Україні

Форми приватизації

Етапи приватизації

I етап (1992-1994) – етап приватизації на основі індивідуальних проектів. Було приватизовано 11 тис. підприємств і організацій.

II етап (1995-1998) – етап масової приватизації. Змінили форму власності 40,4 тис. малих підприємств та близько 10 тис. великих і середніх на основі проведення приватизаційних аукціонів.

III етап (з 1999р.) – етап індивідуальної (за окремими проектами) грошової приватизації переважно великих об'єктів

4.3. Підприємництво: поняття "підприємець", сутність підприємництва як особливої форми діяльності, основні види підприємницької діяльності.

З розвитком виробництва та бажання людей до збагачення виникає новий вид професійної діяльності – підприємництво і люди цієї професії – підприємці.

Підприємець – ділова людина, яка займається власною підприємницькою справою з метою отримання прибутку або забезпечення іншої вигоди.

Основні риси підприємця:

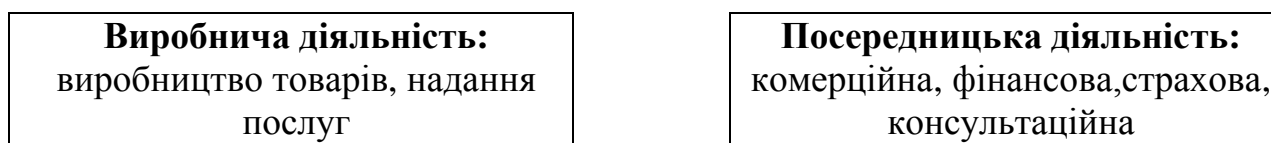
- ✓ ґрунтовна економічна підготовка;
- ✓ знання з організації виробництва, менеджменту;
- ✓ гнучкість, уміння діяти в умовах конкуренції, нестійкості та ризику;
- ✓ загострене почуття інтуїції.

Цікаво, що судячи з досліджень природну (вроджену) здатність до підприємництва мають лише 3-5 % населення у будь-якій країні.

Підприємництво – ініціативна, самостійна діяльність фізичних або юридичних осіб, спрямована на отримання доходу, прибутку, підвищення іміджу, статусу, не суперечить законодавству і ведеться під власну майнову відповідальність.

Основні види підприємницької діяльності

Виробнича діяльність посідає головне місце в господарській діяльності людини. Саме тут створюються товари й послуги, використовуються економічні ресурси.

До складу виробничої діяльності підприємства відносять:

- ✓ дослідження ринку;
- ✓ визначення потреб споживачів;
- ✓ науково-дослідницькі роботи;
- ✓ організацію виробництва;
- ✓ безпосереднє створення продукту (товару);
- ✓ надання послуг;
- ✓ інноваційну діяльність.

Посередницьке підприємництво – це підприємництво, суб'єкт якого сам не виробляє і не продає товару, а виступає лише посередником у товаро-грошових операціях.

Посередництво – поєднує інтереси виробників і споживачів за різними напрямками діяльності.

Посередники – фірма або окремі люди (агенти, брокери, дилери, маклери, комівожери та ін.), які на професійних засадах за визначену угодою плати сприяють встановленню ділових партнерських контактів, зв'язків, укладанню контрактів на купівлю-продаж товарів, цінних паперів послуг тощо.

Комерційна діяльність (від лат.comercium – торгівля) – один із видів торговельно-посередницької діяльності, пов'язаної з безпосередньою реалізацією товару. Комерція для багатьох підприємців-початківців є привабливішою, ніж виробнича діяльність, вона потребує менших витрат економічних ресурсів і швидше приносить віддачу. Якщо виробнича діяльність забезпечує в середньому близько 10-20% чистого прибутку, то комерційна – 30% і більше. Саме тому в нашій країні цей вид підприємництва набув значного поширення в період спаду виробництва й економічної кризи.

Фінансово-кредитна діяльність охоплює такі різноманітні напрями, як банківська справа, страхування, лізинг (аудит), діяльність на ринку цінних паперів. Цими видами діяльності займаються банки та спеціалізовані фірми.

Консультаційна діяльність (консалтинг) – це коли кваліфіковані фахівці надають консультації з питань управління підприємством та його фінансовими потоками; добору та управління персоналом; зміни форм власності; удосконалення організації виробництва; впровадження інформаційних технологій; вивчення ситуації на ринку (кон'юктури) тощо.

4.4. Що таке підприємство (фірма)? Організаційні типи підприємств. Підприємство і власність

Підприємства – це заводи, фабрики, банки, магазини, сімейні, селянські та фермерські господарства, дослідницькі установи (фірми) тощо, на яких виробляються певні товари або надаються послуги з метою отримання прибутку.

Закон України "Про підприємство" визначає: "**Підприємство** – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має право юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку."

Залежно від кількості працівників підприємства бувають малі, середні, великі.

Термін "**фірма**" є синонімом терміна "**підприємство**". Однак фірми можуть бути як окремими підприємствами, так і їх об'єднаннями.

Підприємство (фірма) має самостійний баланс (тобто самообліковує і відповідає за свої доходи і видатки).

Доходи – це всі кошти, які підприємство одержує від реалізації продукції та надання послуг.

Прибуток підприємства – це різниця між доходами та видатками.

Підприємство саме визначає **що, як і для кого** виробляти. Виходячи з цього воно виконує такі взаємозв'язані **функції**:

- ✓ **виробничо-технічна**, тобто виробництво конкурентоспроможних товарів і послуг;
- ✓ **соціальна** – підприємство є джерелом особистих доходів своїх працівників, гарантує їм та членам їхніх сімей різні види соціальної допомоги;
- ✓ **економічна** – підприємство є головним елементом господарства держави. Національне господарство є сукупністю підприємств, що взаємодіють між собою;
- ✓ **зовнішньоекономічна** – представляючи країну на міжнародному ринку, підприємство безпосередньо бере участь у міжнародному поділі праці, є важливою ланкою в системі економічного кругообігу країни;

Організаційні типи підприємств

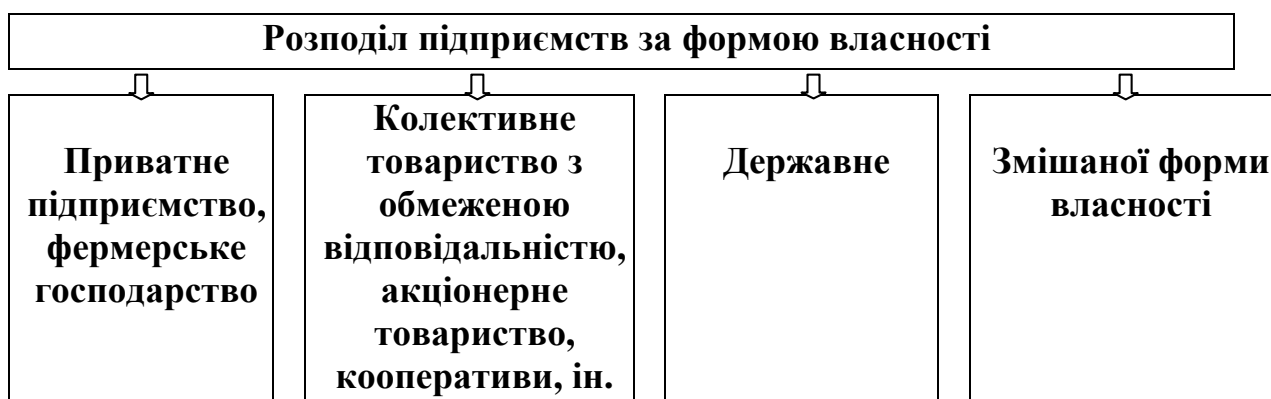
Залежно від кількості працівників, обсягу продукції, суми доходів підприємства діляться на **малі, середні, великі**.

Малі підприємства переважають своєю чисельністю у структурі господарств в усьому світі. За українським законодавством такі підприємства можуть нараховувати від 15 до 200 постійно зайнятих працівників. Їх перевагою є здатність швидко переорієнтовувати свою діяльність залежно від потреб ринку та змін у законодавстві. Тому й функції їхніх працівників не завжди чітко розподілені, часто практикується їх взаємозамінність.

Середні підприємства володіють ширшими можливостями діяльності на ринку через більші обсяги виробництва і більші капіталовкладення у бізнес. Як правило, на середніх підприємствах працює від 200 до 1000 працівників із чітко розмежованими посадовими обов'язками.

Великі підприємства виділяються масовим виробництвом товарів. Вони мають власну техніко-конструкторську базу, що розробляє нові види продукції, відділи продажу, власні центри навчання персоналу, можуть мати філії та дочірні підприємства в інших регіонах або країнах.

Підприємство і власність

Приватне підприємство передбачає ведення бізнесу від імені однієї особи, яка є повним його власником та одноосібним отримувачем прибутку.

Приватний підприємець несе повну відповідальність перед споживачами, діловими партнерами і державою за боргові зобов'язання, якість товару, завдані збитки. Приватне підприємство є найпоширенішою формою підприємства у світі.

Фермерське господарство належить до приватного підприємства в аграрному секторі економіки, діяльність якого спрямована на вирощування сільськогосподарської продукції тваринного або рослинного походження на власній чи орендованій землі.

Приватна власність і одноосібне отримання прибутку стимулюють виробничий потенціал фермера та його бажання вдосконалювати виробництво.

Колективне підприємство здійснює підприємницьку діяльність із використанням об'єднаних капіталів приватних осіб і створеного таким чином підприємства.

Воно характеризується колективною відповідальністю й колективним доходом, який розподіляють між співвласниками. До таких підприємств належать товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства, кооперативи та ін.

Товариство (партнерство) – це добровільна юридична асоціація двох і більше осіб з метою спільного ведення бізнесу.

У товаристві розподілені повноваження кожного партнера й обумовлений відсоток від спільного прибутку.

Акціонерне товариство (корпорація) фірма, що існує як незалежна юридична одиниця, власність якої поділена на окремі частини – паї. Кожному паю відповідає цінний папер – акція, що випускається акціонерним товариством для засвідчення внеску її власника в загальний статутний фонд.

Акція дає право на частку власності та отримання **дивідентів** – частини доходів корпорації.

Кооператив є добровільним об'єднанням громадян з метою ведення спільної господарської діяльності.

Кожний член кооперативу має свій пай у спільній власності. На відміну від товариства й акціонерного товариства члени кооперативу несуть необмежену відповідальність за свою сукупну діяльність, тобто в разі судового позову відповідає увесь колектив.

Державні підприємства в умовах ринкової економіки діють переважно у стратегічно важливих сферах економіки – військово-промислового комплексу, паливно-енергетичному, металургійному та ін.

Власником і роботодавцем на таких підприємствах є держава. Перевагою державних підприємств є те, що вони отримують держзамовлення на виготовлення продукції, мають підтримку (субсидії) і стабільний доход.

Підприємства змішаної форми власності, що виникають в умовах ринкової економіки, поєднують державний, приватний чи комерційний капітал на основі угод або шляхом придбання акцій чи пайових внесків.

Некомерційні організації. У кожній розвиненій, соціально орієнтованій ринковій економіці існують організації, які діють у суспільних інтересах або виступають за якусь ідею і не прагнуть одержувати прибутки.

До них належать професійні спілки, природоохоронні, релігійні організації, клуби за інтересами, установи соціального захисту, комітети захисту прав споживачів, благодійні фонди тощо.

Доходи некомерційних організацій не оподатковуються.

Контрольні питання:

1. Що таке відносини власності і в чому виявляється їх сутність?
2. Назвіть найважливіші об'єкти власності.
3. Назвіть основні суб'єкти власності.
4. Сутність процесів привласнення та відчуження. Структура відносин власності.
5. Назвіть і охарактеризуйте основні типи власності.
6. Які види власності проголошено у Конституції України? Що включає приватна власність, кому належить право на неї?
7. Що належить до державної власності в Україні?
8. Що належить до комунальної власності в Україні?
9. Що таке інтелектуальна власність? Назвіть її об'єкти.
10. Що таке роздержавлення і приватизація, чи тотожні ці процеси?
11. Як змінюється роль і функції держави в ході роздержавлення? Якими шляхами здійснюється роздержавлення?
12. Що таке комерціалізація державних підприємств?
13. На яких принципах ґрунтується приватизація в Україні?
14. Форми і етапи приватизації в Україні.
15. Хто такі підприємці? Основні ознаки підприємницької діяльності у людини.
16. Що таке підприємництво, види підприємницької діяльності. Виробнича діяльність, в чому вона полягає?
17. Яке підприємство називають посередницьким? Хто такі посередники?
18. Які об'єкти відносяться до підприємств. Визначення підприємства у Законі України "Про підприємство".
19. Як співвідносяться терміни "фірма" та "підприємство"? Що таке доходи і прибуток підприємств?
20. У чому полягає сутність виробничо-технічної та соціальної функцій підприємства (фірми)?
21. Назвіть організаційні типи підприємств, залежно від чого вони визначаються? Охарактеризуйте малі підприємства.
22. Охарактеризуйте середні та великі підприємства.
23. Як розподіляються підприємства за формою власності. Охарактеризуйте приватне підприємство і фермерське господарство.
24. Що таке колективне підприємство? Назвіть і охарактеризуйте види колективних підприємств.

25. Сутність власності і переваги державних підприємств в умовах ринкової економіки. В яких сферах економіки переважно діють державні підприємства?

Тема 5. Організація і оплата праці

ПЛАН

- 5.1 Зміст поняття "заробітна плата". Джерела коштів на оплату праці.
 5.2 Організація оплати праці в Україні.
 5.3 Основні форми заробітної плати. Суспільні фонди споживання.

5.1. Зміст поняття "заробітна плата". Джерела коштів на оплату праці

***Заробітна плата** – грошова винагорода за працю, частина вартості створеного працюю продукту, доходу від його пордажу, яка видається працівнику підприємством, установою або іншим роботодавцем. Величина заробітної плати встановлюється або у вигляді посадового окладу, або за тарифною сіткою (ставкою) або відповідно до контракту, але не може бути меншою, ніж рівень встановленої законом мінімальної заробітної плати.*

Законом України "Про оплату праці" визначено такі **джерела коштів на оплату праці**:

- ✓ для госпрозрахункових підприємств – частина доходу та інші кошти, одержані внаслідок їхньої господарської діяльності;
- ✓ для установ і організацій, що фінансуються з бюджету, – кошти, які виділяються відповідно з центрального та регіональних бюджетів, а також частина доходу, одержана внаслідок господарської діяльності, іноземних кредитів та з інших джерел;
- ✓ в об'єднаннях громадян, інших комерційних та приватних структурах оплата праці найманих працівників здійснюється з коштів, що формуються згідно з їхніми статутами та результатами господарської діяльності.

5.2. Організація оплати праці в Україні

Організація оплати праці в Україні здійснюється на основі таких законодавчих та інших нормативних актів:

- ✓ генеральної угоди на державному рівні;
- ✓ галузевих регіональних угод;
- ✓ колективних договорів;
- ✓ трудових договорів.

Згідно із Законом України "Про оплату праці" **суб'єктами організації оплати праці** є :

- ✓ органи державної влади та місцевого самоврядування;
- ✓ власники;
- ✓ об'єднання власників або їхні представницькі органи;
- ✓ працівники.

Розміри номінальної заробітної плати з урахуванням кількості та якості праці регулюються за допомогою тарифної системи.

Тарифна система оплати праці є сукупністю таких взаємопов'язаних елементів:

- ✓ тарифно-кваліфікаційного довідника;
- ✓ тарифної сітки;
- ✓ тарифних ставок та схеми посадових окладів.

Тарифно-кваліфікаційний довідник містить детальну характеристику окремих професій і конкретних видів робіт. У ньому перелічені вимоги щодо знань, умінь, навичок виконавця тієї чи іншої роботи. За першим розрядом тарифікуються найпростіші види робіт, за останнім (вищим) розрядом – найскладніші роботи, виконання яких потребує високої майстерності.

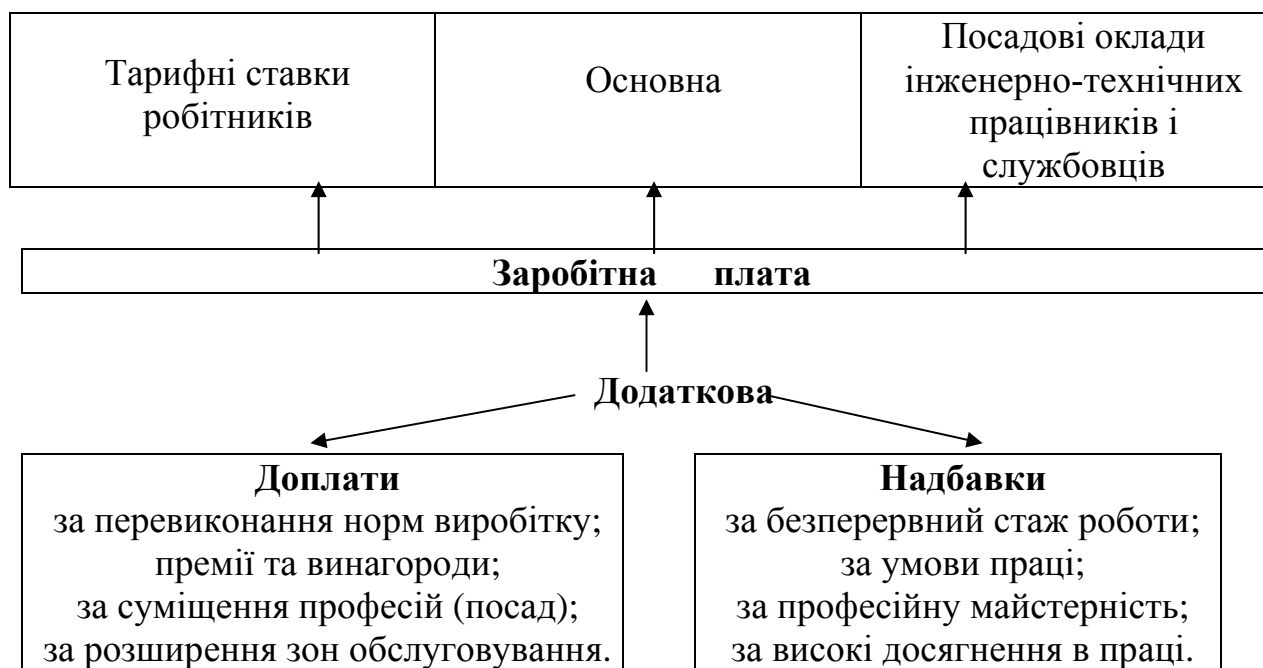
Тарифна сітка об'єднує тарифні коефіцієнти, за допомогою яких здійснюється диференціація заробітної плати залежно від якості праці, а отже, і від кваліфікації працівників. Кожен коефіцієнт показує, у скільки разів більше має оплачуватися вищий розряд порівняно з першим. Тарифний коефіцієнт першого розряду дорівнює одиниці.

Тарифна ставка першого розряду відповідає гарантованому мінімуму заробітної плати. Вона встановлюється державою як соціальна гарантія забезпечення нормальних умов відтворення робочої сили найменш кваліфікованого працівника й утримання його сім'ї.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється законодавчо. В Україні розмір мінімальної заробітної плати (а від цього залежать всі тарифні ставки і посадові оклади) визначається з урахуванням таких чинників:

- ✓ величини мінімального споживчого бюджету;
- ✓ загального рівня середньої заробітної плати;
- ✓ продуктивності праці, рівня зайнятості тощо.

Структура заробітної плати

5.3. Основні форми заробітної плати. Суспільні фонди споживання

У більшості країн застосовуються дві основні форми заробітної плати – погодинна та відрядна.

Погодинна заробітна плата – встановлює розмір винагороди залежно від кваліфікації та фактично відпрацьованого часу.

У цьому разі підраховують величину плати за годину, робочий день, тиждень, місяць і множать на відпрацьований час.

Погодинну заробітну плату, як правило, застосовують на підприємствах, де переважає регламентований технологічний режим.

Відрядна заробітна плата є похідною від погодинної та передбачає залежність заробітку від кваліфікації працівника та кількості виготовленої продукції.

У разі відрядної форми заробіток зростає прямо пропорційно кількості виготовлених виробів. При цьому встановлюють ступінь інтенсивності праці працівника за допомогою норм виробітку і норм часу.

Норма виробітку – це певний обсяг продукції, який робітник повинен виготовити за певний час.

Норма часу – час, що витрачається на виготовлення одиниці або партії виробів.

Відрядну заробітну плату застосовують переважно на підприємствах, де ще велика частка ручної праці, низький рівень механізації та автоматизації виробництва, або виготовлення унікальних виробів потребує високої індивідуальної майстерності. В сучасних умовах застосування відрядної заробітної плати передбачає необхідність врахування і таких чинників, як якість продукції, коефіцієнт використання обладнання, економія сировини та матеріалів.

Набули поширення **колективні форми оплати праці** (бригадна система, акордна оплата).

Заробіток тут залежить від кінцевого результату роботи всього колективу. Між членами бригади заробіток розподіляється за коефіцієнтом трудової участі. Позитивним елементом такої форми оплати є те, що це змушує працівника турбуватися про якісне виконання не тільки свого завдання, а й колективу в цілому.

В умовах переходу до ринкової економіки виникає необхідність узгодження номінальної заробітної плати з реальною.

Номінальна заробітна плата виражається в грошах, які працівники отримують за свою працю протягом певного часу (години, дня, місяця).

Реальна заробітна плата виражається кількістю товарів і послуг, які можна придбати за отримані гроші.

Зміни реальної заробітної плати розраховують за допомогою **індексу**, який визначають як відношення приросту номінальної зарплати до приросту споживчих цін.

В умовах переходу до ринкових відносин складається нова система оплати праці, якій властиві такі риси:

- ✓ підпорядкування завданням інтенсивного типу розвитку економіки, коли оплата праці має стати засобом стимулювання науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, поліпшення якості продукції, зміцнення дисципліни і удосконалення організації праці;
- ✓ забезпечення прямої та жорсткої залежності оплати праці від кінцевих результатів господарської діяльності трудових колективів;
- ✓ оптимальне поєднання інтересів трудових колективів із загальнонаціональними інтересами;
- ✓ усунення "зрівнялівки" та верхньої межі в оплаті праці, що дає можливість послідовніше здійснювати принцип соціальної справедливості;
- ✓ відкритість механізму нарахування заробітної плати, що сприяє розумінню працівниками зв'язку оплати праці з кінцевими результатами виробництва.

Особисті доходи членів різних кооперативів залежать від результатів реалізації товарів і послуг, що створені колективною працею.

До особливостей кооперативної форми оплати праці слід віднести такі:

- ✓ фонд оплати праці визначається загальними зборами членів кооперативу і формується за рахунок створеного валового доходу;
- ✓ оскільки продукт праці розподіляється рішенням загальних зборів членів кооперативу, а не державою, розміри оплати за однакову працю у різних кооперативах можуть бути різними;
- ✓ оплата праці у кооперативі може здійснюватися як грошима, так і у натуральній формі;
- ✓ кооператив може залучати до роботи за трудовим договором громадян, які не є членами кооперативу, з оплатою праці на основі домовленості сторін без обмеження розмірів заробітку;
- ✓ громадянам, робота яких у кооперативі є допоміжною трудовою діяльністю, зберігається заробітна плата за місцем основної роботи (або стипендія за місцем навчання) у повному розмірі.

Грошовий дохід осіб **від індивідуальної трудової діяльності** становить залишок після відрахування з виручки виробничих витрат (амортизація засобів праці, витрати на сировину, матеріали, електроенергію, оренду приміщень тощо). Учасник приватної трудової діяльності після сплати податку повністю розпоряджається своїм доходом.

В умовах ринкової економіки збільшується контингент нового прошарку працівників – *підприємців*, які виступають необхідним суб'єктом економічних відносин, корисних суспільству. Вони отримують доходи у вигляді прибутку.

У найближчі роки передбачається докорінне зрушення у системі удосконалення заробітної плати та грошових доходів населення, зокрема:

- ✓ ліквідація заборгованості з виплати заробітної плати та соціальних виплат;
- ✓ динамічне зростання реальних грошових доходів населення;
- ✓ упорядкування системи оплати праці в бюджетній сфері та органах державного управління;
- ✓ поступове наближення мінімальної заробітної плати та інших державних соціальних гарантій до рівня прожиткового мінімуму тощо.

Отже, зусилля держави спрямовані на підвищення добробуту населення, відновлення відтворювальної функції заробітної плати, посилення державних соціальних гарантій.

Поряд з оплатою за працю, яку працівник отримує у вигляді заробітної плати, існує ще одна форма розподілу життєвих засобів існування – суспільні фонди споживання (СФС).

Суспільні фонди споживання – це фонди, за допомогою яких забезпечується (повністю або частково) задоволення потреб в освіті та культурі, охороні здоров'я і житлі, утримання непрацездатних членів суспільства.

В Україні існують два види суспільних фондів споживання: **фонди спільного задоволення потреб і фонди для непрацездатних.**

До **фондів спільного задоволення потреб** належать бюджетні та благодійні організації, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, будинки інвалідів та людей похилого віку, дитячі будинки.

Фонди для непрацездатних (їх ще називають фондами взаємодопомоги) призначені для тих, хто втратив працездатність внаслідок хвороби або каліцтва; осіб, що втратили працездатність частково, а також тих, що не досягли працездатного віку (студентів стаціонарного навчання, учнів середніх спеціальних та професійно-технічних закладів). Сюди слід також зарахувати пенсії, допомоги з тимчасової непрацездатності, оплату відпусток із вагітності та пологів, оплату пільгових годин працюючим підліткам, стипендії студентам, допомоги дітям.

Метою обох цих фондів є створення сприятливих умов для нормального відтворення народонаселення і робочої сили, матеріальна підтримка сфер освіти і охорони здоров'я, забезпечення нормальних умов життя для непрацездатних членів суспільства.

Структура суспільних фондів споживання в Україні за різними напрямками призначення, джерелами формування, способом розподілу і формами надання допомоги

Контрольні питання з теми:

1. Зміст поняття "заробітна плата".
2. Назвіть визначені в Україні джерела коштів на оплату праці.
3. Організація оплати праці в Україні (нормативні документи, суб'єкти організації праці, тарифна система тощо).
4. Що таке тарифна ставка першого розряду і для чого вона встановлюється державою?
5. Що таке мінімальна заробітна плата, з урахуванням яких чинників вона визначається?
6. Відтворіть і охарактеризуйте структуру заробітної плати.
7. Назвіть основні форми заробітної плати. Визначення та застосування погодинної заробітної плати.
8. Поняття про відрядну заробітну плату, норму виробітку і норму часу.
9. Поняття номінальної і реальної заробітної плати.
10. Які колективні форми оплати праці ви знаєте? Як розподіляється заробіток між членами бригади?
11. Особливості кооперативної форми оплати праці.
12. Як визначається грошовий дохід осіб зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, підприємців?
13. Які зміни у системі удосконалення заробітної плати та грошових доходів передбачаються в Україні в найближчі роки?
14. Суспільні фонди споживання, їх види.
15. Які суб'єкти належать до фондів спільного задоволення потреб?
16. Які виплати здійснюються з фондів для непрацевдатних (взаємодопомоги).

Тема 6. Ринок як форма існування товарного виробництва. Конкуренція і монополія

ПЛАН

- 6.1. Основні поняття ринкової економіки. Економічні закони, що діють на ринку.
- 6.2. Попит та чинники, які на нього впливають.
- 6.3. Що таке пропозиція і від чого вона залежить.
- 6.4. Конкуренція. Типи, методи й рівні конкуренції.
- 6.5. Монополія та її види.

6.1. Основні поняття ринкової економіки. Економічні закони, що діють на ринку

Вільний ринок – ринок, заснований на економічній відокремленості юридично самостійних товаровиробників. Ця відокремленість примушує їх (як власників засобів виробництва) спеціалізуватися на тому виді виробництва, який

вони вважають найвигіднішим. Вигода визначається попитом, потребою суспільства в продукції та його платоспроможністю. Ринок заснований на системі вільного підприємництва.

Ринкова економіка – економіка, заснована на принципах вільного підприємництва, різних формах власності на засоби виробництва, ринкового ціноутворення, договірних відносин між господарюючими суб'єктами, обмеженого втручання держави в господарську діяльність.

Ринкове господарство – суспільна форма організації економіки, заснована на товарному виробництві, що забезпечує взаємодію між виробником і споживачем через ринок.

Суб'єкти ринкового господарства – домашнє господарство, підприємство (фірма), банк, держава. Між суб'єктами ринкового господарства встановлюється система взаємовідносин, яка відображує їхні цілі, взаємовигідні або різноспрямовані інтереси, форми організації та взаємодії з приводу руху різнорідних суб'єктів ринкових зв'язків.

Об'єкти ринкового господарства – товари і послуги виробництва (праця, земля, засоби виробництва, природні ресурси), капітал, гроші, цінні папери, державні пільги та субсидії, соціальні сплати і преференції.

Ідеальний ринок – вільний конкурентний ринок, якому властиві такі ознаки: необмежена кількість учасників ринку; значна кількість продавців і покупців, вільний вхід на ринок і вихід з нього; вільні ціни; однорідність однойменних продуктів, представлених на ринку; відсутність силового тиску одних учасників на інших.

Еластичність попиту – показник, що показує, на скільки відсотків може змінитися попит на товар на вільному ринку у разі зміни ціни його на один відсоток. Широко використовується для прийняття рішень про рівень та зміну цін.

Еластичність пропозиції – реакція пропозиції на зміну ціни.

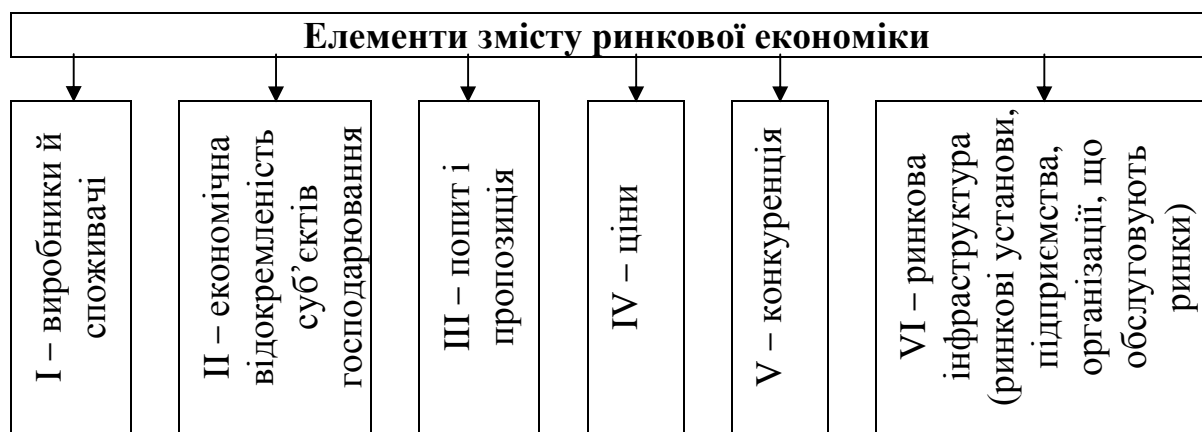
На ринку виступають дві головні діючі особи: **продавці** та **покупці**. Між ними і встановлюються відносини купівлі-продажу.

Головні суб'єкти ринку – це держава, підприємства (фірми) і населення, які виступають на ринку і в ролі продавця, і в ролі покупця.

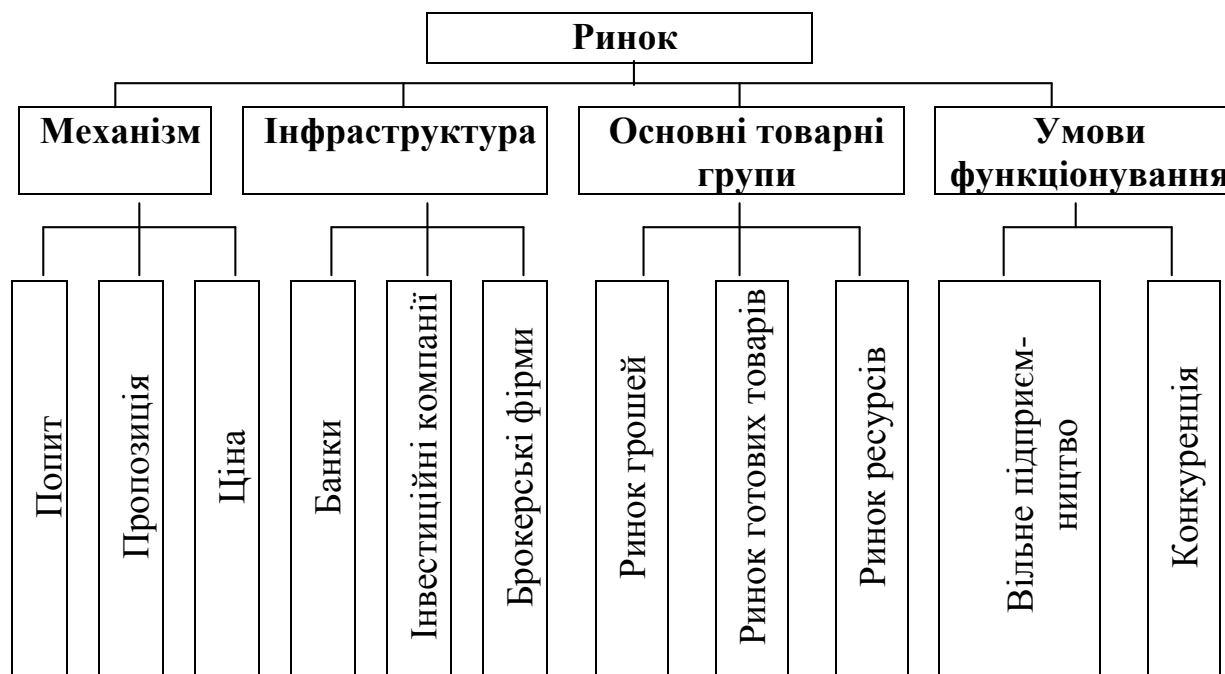
Товарно-грошові відносини головних суб'єктів через ринок можна визначити так:

Функціонування ринкової системи передбачає певні її елементи, що у сукупності становлять зміст ринкової економіки.

Модель ринку

Розвиток ринку відбувається внаслідок дії у всіх економічних законів товарного виробництва:

- ✓ закону вартості;
- ✓ закону попиту і пропозиції;
- ✓ закону грошового обігу;
- ✓ закону конкуренції;
- ✓ закону співвідношення індивідуальної та суспільної вартості тощо.

Дія системи економічних законів надає ринку значення саморегулювальної системи, що впливає на функціонування всього товарного виробництва й обігу.

Одним із важливих економічних законів, що регулюють механізм ринку, є закон попиту і пропозиції.

Що ж таке попит і пропозиція?

6.2. Попит та чинники, які на нього впливають

Попит на певний товар чи послугу відображає реакцію споживача на власну потребу в ньому та ціну цього товару.

Попит – це залежність між кількістю товару, яку споживач хоче придбати протягом певного періоду, і ціною на цей товар.

Іншими словами, **ПОПИТ** – це платоспроможна потреба.

Економічний закон попиту: чим вища ціна на певний товар, тим менший на нього попит із боку покупців.

Попит залежить не тільки від цінових чинників. Існують так звані нецінові умови, які істотно впливають на бажання споживачів купити товар.

На попит впливають такі чинники:

- ✓ рівень доходів населення;
- ✓ розміри ринку певного товару, його кількість у продажу;
- ✓ наявність у продажу товарів-дублерів;
- ✓ суб'єктивні смаки та психологія покупців.

6.3. Пропозиція, від чого вона залежить

Пропозиція – це маса товарів, що є на ринку чи може бути швидко доставлена на нього.

Цю "масу" передбачається продати за певною ціною у визначений проміжок часу.

Обсяг пропозиції змінюється залежно від ціни: чим вища ціна, то за інших рівних умов, вищий розмір пропозиції на ринку цього товару.

Закон пропозиції означає, що зі збільшенням ціни обсяг пропозиції зростає, а зі зниженням – падає.

Тобто величина пропозиції на ринку перебуває у прямій залежності від ціни на товар та послуги.

Пропозиція, як і попит, також залежить від різних нецінових чинників – можливості виробити товар, організувати його реалізацію, часові, просторові та, зрештою, ситуаційні (свято, зима, спека чи дощ) або навіть побутові чинники. Вплив цих чинників змінюється через зміну самої пропозиції.

6.4. Конкуренція. Типи, методи й рівні конкуренції

Ринок не зміг би функціонувати, якби серед його механізмів не було конкуренції.

Конкуренція – економічне суперництво між виробниками товарів та послуг за вигідніші умови діяльності, продаж товарів і послуг та одержання завдяки цьому максимальному прибутку.

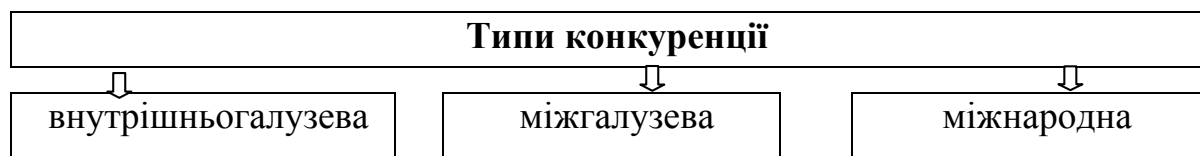
Конкуренція корисна для суспільства: стимулює раціональне використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, змушує виробників постійно поновлювати асортимент, пильно стежити за науково-технічними новинками й активно впроваджувати їх у виробництво.

У ринковій економіці конкуренція виконує такі функції:

- ✓ сприяє поділові ресурсів;
- ✓ сприяє взаємодії попиту і пропозиції;
- ✓ сприяє формуванню ринкових цін;
- ✓ стимулює зниження витрат виробництва й випуск нових видів продукції тощо.

Водночас конкуренція має і негативні риси:

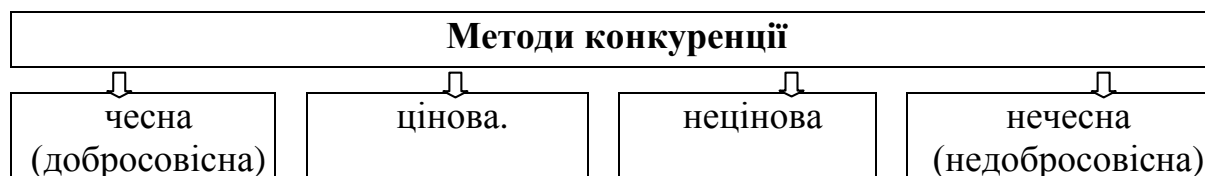
- ✓ є одією з причин безробіття;
- ✓ спричиняє нерівномірний розподіл доходів між різними групами населення;
- ✓ призводить до розорення дрібних товаровиробників;
- ✓ сприяє концентрації виробництва, а відтак і значному збагаченню великих власників;
- ✓ породжує монополію зі всіма її негативними наслідками.

Внутрішньогалузева конкуренція існує між виробниками певної галузі за найвигідніші умови виробництва і продажу продукції, отримання максимально можливого прибутку.

Міжгалузева конкуренція виникає між виробниками різних галузей за вищі прибутки та вигідніше застосування капіталу.

Міжнародна конкуренція може виникати між галузями, підприємствами (фірмами), що виробляють однотипну продукцію (автомобілі, телевізори, комп'ютери тощо) різних країн.

Чесна (добросовісна) конкуренція – коли підприємець намагається обійти своїх конкурентів завдяки зниженню собівартості продукції і водночас поліпшення її якості чи інших споживчих властивостей.

Цінова конкуренція означає, що основним методом конкурентної боротьби є ціна. Перемагає той, хто досягає собівартості товару нижчої, ніж ринкова ціна.

Фірми, які використовують ефективніші **методи виробництва**, мають можливість **дешо** знизити ціни. Це приваблює покупців, сприяє швидкій реалізації товару.

Нецінова конкуренція – це суперництво між конкурентами за покупця, надання товарам нових особливостей – якісних, технічних, дизайну тощо.

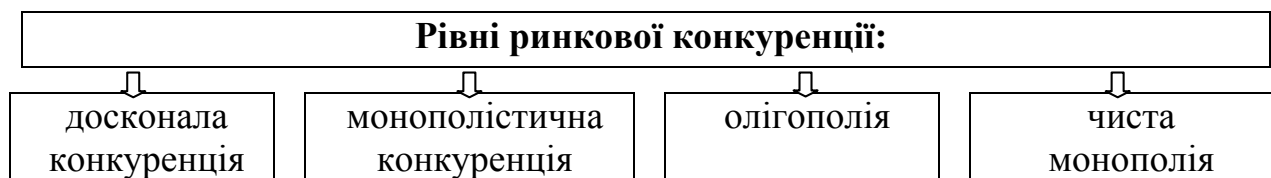
Нечесна (недобросовісна) конкуренція спрямована на одержання комерційної вигоди і забезпечення домінуючого становища на ринку шляхом обману споживачів, партнерів і державних органів.

Серед методів нечесної конкуренції:

- ✓ дезінформація покупця про товари та послуги;
- ✓ використання товарного знака, фірмового найменування або маркування товару без дозволу господарського суб'єкта, на ім'я якого вони зареєстровані;

- ✓ поширення компрометувальної інформації про товари своїх конкурентів;
- ✓ заходи тиску на постачальників ресурсів і банки, щоб вони відмовляли конкурентам у постачанні сировини, матеріалів та у наданні кредитів;
- ✓ переманювання провідного ділового персоналу фірм-конкурентів.

Залежно від масштабів конкуренції розрізняють **чотири основні її рівні:**

Досконало конкурентний ринок – це ринок з найвищим рівнем конкуренції.

Досконала конкуренція досягається за наявності такої великої кількості виробників, постачальників і продавців, що жоден з них не може помітно вплинути на ринкову ціну кількістю виробленої продукції. Продукт різних виробників однорідний або настільки подібний, що важко відрізнити продукт одного виробника від іншого. Фірми в умовах досконалої конкуренції можуть вільно входити у ринок або залишати його.

Монополістична конкуренція – це такий рівень конкуренції, де значна кількість фірм чи продавців пропонує подібний, однотипний, але не однаковий продукт.

Олігополія – це структура ринку, на якому панує декілька великих фірм-виробників.

За олігополії цінова конкуренція малоефективна.

Щоб одержати високі прибутки, дві чи кілька великих фірм можуть змовитися про запровадження фіксованих цін або визначення частки ринку.

Чиста монополія – ринок, на якому є лише один продавець.

6.5. Монополія та її види

Між конкуренцією та монополією є взаємозв'язок. Чиста конкуренція сприяє виникненню монополії.

Монополія (від грецк. "monos" – один, "poleo" – продаю) означає виняткові права однієї особи або групи осіб, держави на виробництво, торгівлю та інші види діяльності. Монополія, що виникає в нових економічних умовах, стає тією силою, яка протистоїть конкуренції, обмежує, а то й зводить її нанівець.

Водночас, як показує досвід різних країн, монополія, включаючи державну, може доповнювати конкуренцію і навпаки.

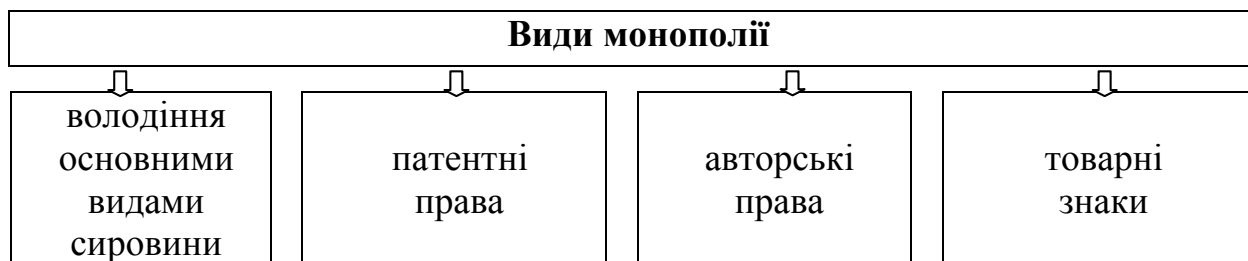
Головною причиною виникнення монополії є концентрація виробництва.

Монополія і конкуренція перебувають у складному суперечливому взаємозв'язку. Логіка ринку така: якщо будь-який підприємець намагається

випередити своїх суперників, то, досягши цієї мети, він починає домінувати на ринку. **Отже, конкуренція породжує монополію, а монополія – конкуренцію.**

Монополія характеризується:

- ✓ наявністю в галузі єдиної фірми – чистого або абсолютного монополіста;
- ✓ відсутністю близьких замінників продукту монополіста (покупець змушений погодитися зі встановленою ціною або відмовитися від певного продукту);
- ✓ бар'єрами входження на ринок (інші фірми не можуть увійти на ринок, де панує монополія).

Володіння основними видами сировини. Одна фірма може цілком контролювати постачання основного виду сировини для виробництва продукту.

Унікальні здібності або знання також можуть бути об'єктом монополії. Талановиті співаки, художники, вчені, спортсмени володіють монополією на використання своїх послуг.

Підприємства комунальної сфери, які надають населенню життєво важливі послуги, перебувають переважно в державній власності або власності приватних фірм і є монополістами. Електроенергетика, газо- і водопостачання, діяльність телефонних компаній регулюються державою, оскільки конкуренція тут могла б зашкодити суспільним інтересам.

Патентні права. Фірма може стати монополістом, володіючи патентом на певний продукт або технологічний процес, що використовується під час виробництва продукту. **Патент** – це документ, який засвідчує авторство на винахід та виключне право на його використання впродовж певного строку.

Авторські права – це вид монополії, згідно з яким держава забезпечує авторам оригінальних творів виключне право на їх продаж, тиражування чи використання.

Товарні знаки – спеціальні малюнки, назви або символи, які представляють товар, послугу чи фірму. Конкурентам заборонено використовувати зареєстровані товарні знаки або подібні до них.

Інколи виникає ситуація, коли монополіст-продавець стикається з монополістом-покупцем. Таку монополію називають **двосторонньою**. Це, наприклад, діяльність підприємств ракетно-космічної галузі України. Покупець–держава, продавець–держава.

Щоб максимізувати прибуток, монополіст намагається виробляти менше продукту і встановлювати високу ціну на нього.

Уряди багатьох країн вдаються до обмеження діяльності монополій та підтримання вільної конкуренції. Для регулювання проблем, пов'язаних з існуванням монополії та нечесною конкуренцією, запроваджується спеціальне законодавство. Перший антимонопольний (антитрестівський) закон було ухвалено у США 1890 р. У лютому 1992 р. в Україні також було ухвалено Закон "Про обмеження монополії та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності", а в 1993 р. з цією метою створено Антимонопольний комітет України.

Контрольні питання з теми:

1. Дайте визначення понять "ринкова економіка", "ринкове господарство".
2. Дайте визначення понять "вільний ринок", "ідеальний ринок".
3. Що таке еластичність попиту і пропозиції?
4. Що таке суб'єкти і об'єкти ринкового господарства?
5. У чому полягає зміст ринкової економіки? Назвіть її елементи.
6. Назвіть механізми і інфраструктуру ринку.
7. Назвіть умови функціонування і основні товарні групи ринку.
8. Внаслідок дії яких економічних законів відбувається розвиток ринку?
9. Що таке попит? Економічний закон попиту.
10. Які чинники впливають на попит?
11. Що таке пропозиція? Закон пропозиції.
12. Від яких чинників залежить пропозиція?
13. Розкрийте сутність поняття "конкуренція".
14. Чим корисна для суспільства і які функції у ринковій економіці виконує конкуренція?
15. Негативні риси конкуренції.
16. Назвіть типи і методи конкуренції.
17. Що таке чесна конкуренція?
18. Нечесна конкуренція, її методи.
19. Розкрийте поняття "доскональна конкуренція".
20. Що таке монополістична конкуренція і олігополія?
21. Що таке монополія? Її зв'язок з конкуренцією.
22. Назвіть і охарактеризуйте види монополії.
23. Які заходи запроваджуються в Україні для обмеження діяльності монополій, для боротьби з нечесною конкуренцією?

Тема 7. Поняття про менеджмент та маркетинг, їхня сутність та значення

ПЛАН

- 7.1. Поняття і сутність менеджменту.
- 7.2. Складові діяльності менеджера. Рівні менеджменту.
- 7.3. Особисті якості сучасного менеджера.
- 7.4. Поняття, сфера діяльності і цілі маркетингу. Об'єкти маркетингу. Комплекс стимулювання.
- 7.5. Маркетингове середовище фірми. Ціна товару.

7.1. Поняття і сутність менеджменту

Підприємницький успіх залежить не лише від економічних ресурсів, які є у розпорядженні фірми, а й від мистецтва згуртування всього виробничого колективу підприємства для досягнення поставлених цілей, від уміння організувати ефективну реалізацію товарів, дієвого управління персоналом, фінансами, виробничими потужностями. Забезпечити це покликаний особливий вид діяльності, котрий називається менеджментом (англ. manage – управляти).

Існує багато визначень менеджменту, які розкривають його сутність.

Сутність менеджменту:

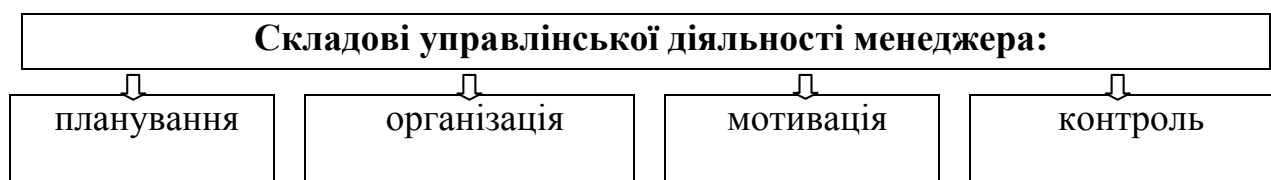

Менеджмент (management) – управління виробництвом; сукупність принципів, форм, методів, засобів управління виробництвом і виробничим персоналом із використанням досягнень науки управління. Основна мета менеджменту – досягнення високої ефективності виробництва, кращого використання ресурсного потенціалу підприємства, отримання високого прибутку.

7.2. Складові діяльності менеджера. Рівні менеджменту

Менеджер (manager) – спеціаліст з управління виробництвом і оборотом товарів; найманий управляючий. Менеджери організують роботу на підприємстві (фірмі), керують виробничою діяльністю певних груп спеціалістів. Менеджер є посадовою особою фірми і входить до її середнього і вищого керівного складу.

Кожен менеджер мусить послідовно дотримуватися головних складових управлінської діяльності.

Планування полягає у розробленні планів та забезпеченні їх реалізації. Воно визначає основні показники розвитку виробництва і способи їх досягнення, а також прийняття рішень, спрямованих на виконання запланованого.

Документ фірми, де викладено основні напрями її подальшої діяльності, мета й очікувані результати, називається бізнес-планом.

Організація – складова частина діяльності менеджера, суть якої полягає в координації дій структурних підрозділів та досягненні взаємної відповідності між ними.

Мотивація є процесом цілеспрямованого формування заінтересованого ставлення до праці та її результатів. В управлінській сфері, як відомо, мотивація є одним із вирішальних чинників підвищення ефективності діяльності. Заходи посилення мотивації: поліпшення умов праці, подяка, премія, підвищення по службі і, навпаки, догана, штраф, зниження робочого статусу як негативні стимули до мотивації.

Виявляти результативність діяльності менеджера покликаний контроль.

Контроль – це елемент менеджменту, що передбачає встановлення прямого і зворотного зв'язку між керівником та виконавцем.

Суть контролю полягає у перевірці відповідності між наявним і передбачуваним планом і станом роботи на підприємстві.

Ефективного контролю можна досягти, лише застосовуючи його на всіх стадіях виробничого процесу. Для коригування діяльності підприємства використовується **поточний контроль**, а під час оцінювання отриманих результатів – **підсумковий контроль (аудит)**, на основі якого роблять висновки про ефективність роботи.

Діяльність менеджера має два основних рівні:

- ✓ **стратегічний**
- ✓ **оперативний**

На **стратегічному рівні** менеджером визначаються мета, завдання й основні напрями діяльності підприємства, а також засоби та методи досягнення поставленої мети.

На **оперативному рівні** з'ясовуються дії певних працівників протягом конкретного періоду. Визначаються окремі цілі підприємства і менеджменту й люди, відповідальні за їх реалізацію.

7.3. Особисті якості сучасного менеджера

Як керівник і організатор, менеджер повинен мати певні якості, які б дали йому змогу спрямувати діяльність колективу в потрібне русло з максимальною ефективністю.

Вміння реалізувати індивідуальний підхід до працівника – це використання в інтересах фірми здібностей і прагнень кожного працівника, які менеджер мусить знати.

Комунікабельність. Уміння спілкуватися – одна з передумов успіху. Як підлеглі, так і керівники чи ділові партнери прихильніше ставляться до людей, з якими приємно спілкуватися. Здатність переконувати, шукати компроміси, згладжувати суперечності – найголовніші характеристики менеджера.

Інтелект. Необхідною умовою управлінського успіху є високі розумові здібності менеджера. Уміння всебічно аналізувати інформацію, установлювати причинно-наслідкові зв'язки й приймати на основі цього правильні рішення є запорукою підприємницького успіху.

Здатність навчати і навчатися. Менеджер мусить бути талановитим учителем для своїх підлеглих, постійно орієнтуватися в нових ситуаціях, щоб

застосовувати їх у практиці своєї роботи та нести ці знання іншим співробітникам своєї фірми.

Вимогливість. Поставлена мета має бути досягнута, інакше авторитет керівника фірми чи підприємства може бути втрачений.

Здатність до виваженого ризику – риса менеджера, яка гарантує уникнення багатьох проблем, пов'язаних із підприємницькою діяльністю. Передбачування наслідків такого ризику ціниться дуже високо.

7.4. Поняття, сфера діяльності і цілі маркетингу. Об'єкти маркетингу. Комплекс стимулювання

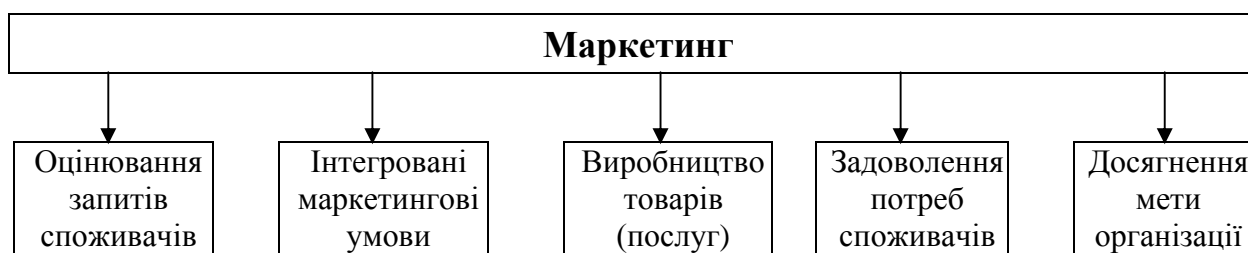
Поняття маркетингу

Маркетинг: розділ теорії ринкової економіки, який досліджує проблеми реалізації товарів, послуг, цінних паперів у широкому розумінні; система організації діяльності підприємства (фірми), яка ґрунтується на всебічному вивченні ринку, що відповідає потребам виробництва товарів, їх просування на ринок та збут. Маркетинг покликаний пристосувати виробництво до вимог ринку.

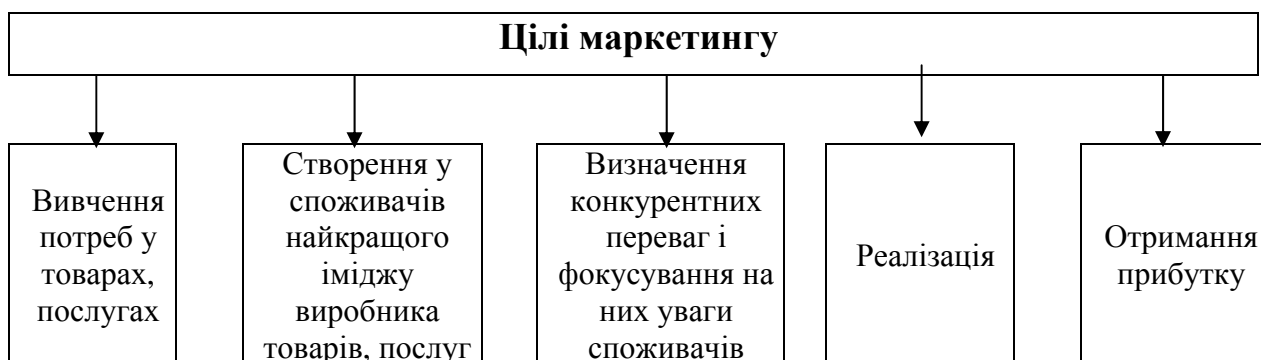
Маркетинг – це наука про особливості руху товарів та послуг від виробника до споживача з метою оптимальної їх реалізації.

У ширшому розумінні маркетинг – це система управління виробничою й реалізаційною діяльністю підприємства, яка спрямована на виявлення потреб споживачів та на організацію виробництва товарів і послуг відповідно до цих потреб, на забезпечення просування товарів до споживачів і одержання на цій основі прибутку.

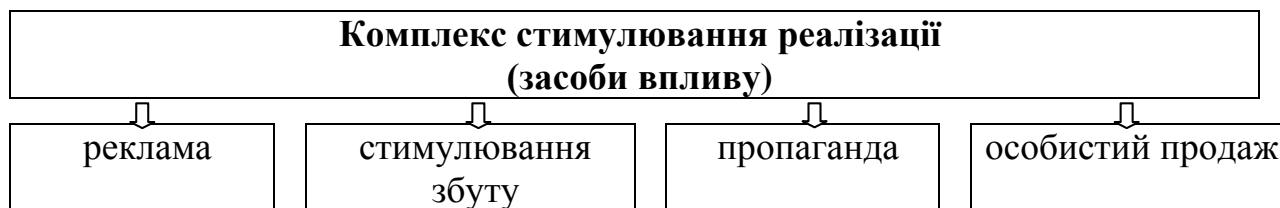
Сфера діяльності маркетингу

Підприємницький успіх у процесі маркетингової діяльності забезпечується шляхом чіткого ставлення та досягнення поставлених цілей.

До об'єктів, на які спрямована маркетингова політика, належать: продукція (товари й послуги), стимулювання реалізації товарів і послуг, а також ціна.

7.5. Маркетингове середовище фірми. Ціна товару

Маркетингове середовище фірми – це сукупність усіх умов, які впливають на діяльність фірми та на її можливості підтримувати з цільовими клієнтами успішне співробітництво.

Маркетингове середовище поділяють на зовнішнє та внутрішнє.

Внутрішнє середовище охоплює всі чинники на фірмі, що безпосередньо впливають на її можливості обслуговування постачальників, маркетингових посередників, клієнтів і перемоги конкурентів. Внутрішнє середовище фірми в цілому контролюється керівництвом фірми, яке розробляє загальну стратегію її діяльності. Підпорядковані керівництву підрозділи, в тому числі служба маркетингу, забезпечують втілення цієї стратегії в життя.

Зовнішнє середовище представлене силами ширшого соціального плану. Це демографічні, економічні, природні, науково-технічні, політичні, соціально-культурні та інші чинники країни, в якій здійснюється діяльність фірми.

Ціна – найважливіший показник, оскільки її основною функцією є забезпечення **прибутку від реалізації товару**.

Суть цілеспрямованої **цінової політики** в маркетингу – встановлювати на товари фірми такі ціни і так варіювати ними, щоб одержати визначену масу прибутку.

Методи ціноутворення:

- витрати плюс прибуток;
- аналіз безбитковості і забезпечення цільового прибутку;
- орієнтація на попит;
- орієнтація на рівень цін конкурентів;
- на основі закритих торгів.

Контрольні питання:

1. Поняття менеджменту.
2. Сутність (різні визначення) менеджменту.
3. Хто такий менеджер?
4. Назвіть складові управлінської діяльності менеджера. В чому полягає сутність планування і організації.
5. Розкрийте сутність мотивації і контролю.
6. Основні рівні діяльності менеджера.
7. Особисті сучасні якості менеджера.

8. Поняття маркетингу.
9. Сфера діяльності маркетингу.
10. Цілі маркетингу.
11. Що таке маркетингове середовище?
12. Суть цінової політики.

Тема 8. Відтворення суспільного продукту. Національний дохід. Особливості відтворення у сільському господарстві

ПЛАН

- 8.1. Сутність відтворення. Суспільний продукт. Система національних рахунків.
- 8.2. Національний дохід.
- 8.3. Відтворення робочої сили, виробничих відносин, природних ресурсів. Економічне зростання.
- 8.4. Особливості відтворення в сільському господарстві.

8.1. Сутність відтворення. Суспільний продукт. Система національних рахунків

Для існування суспільства виробництво має відновлюватись, а створені блага мають проходити через стадії розподілу, обміну та споживання. Тому процес виробництва, який постійно повторюється або відновлюється раз за разом, називають *суспільним відтворенням*.

Суспільне економічне відтворення засноване на органічній єдності всіх частин, що його утворюють:

- ✓ виробництва, розподілу, обміну, споживання;
- ✓ домогосподарств, підприємств, галузей, економічних регіонів і виробництва загалом;
- ✓ продуктивних сил, його складових частин і економічних відносин;
- ✓ суспільного виробництва і суспільного споживання.

В усій системі відтворювальних зв'язків визначальним є виробництво, адже воно створює все необхідне для життя і добробуту людей. Розподілити, обміняти й спожити можна тільки те, що вироблено.

Відтворення можна розглядати на рівні як мікроекономіки, так і макроекономіки.

Відтворення *на рівні мікроекономіки* потребує постійного відновлення усіх чинників виробництва: робочої сили; засобів виробництва і предметів споживання; виробничих відносин.

Важливою складовою процесу відтворення є відновлення родючості землі, лісів і рибного господарства, збереження чистоти водних басейнів і повітряного простору, раціональне використання таких невідновлювальних ресурсів, як нафта, газ, чорні і особливо кольорові руди.

Перелічені засоби виробництва і природні ресурси становлять **натурально-речову частину** відтворення продуктивних сил.

Розрізняють **просте і розширене відтворення** економічної системи.

Просте відтворення економіки – це відновлення процесу суспільного виробництва з року в рік у незмінних масштабах, в одному і тому самому обсязі.

У разі простого відтворення чисельність робочої сили, засобів і предметів праці залишається незмінною на кожному наступному циклі виробництва (виробництво здійснюється мовби за колом). Увесь додатковий продукт у разі відтворення повністю використовується на особисте споживання і не йде на розширення виробництва.

Розширене виробництво – це відновлення виробництва у постійно зростаючих розмірах (виробництво здійснюється ніби за спіраллю).

Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне розширене економічне відтворення. Процес розширеного відтворення в умовах переходу до ринкової економіки має такі **особливості**:

- ✓ відбувається на основі різноманітних форм і видів власності;
- ✓ визначається дією об'єктивних економічних законів;
- ✓ підпорядкований економічним інтересам і потребам як функціонуючих, так і нових підприємницьких структур;
- ✓ ґрунтується на поєднанні механізму ринку і планомірного розвитку господарства.

В умовах розвиненого товарного виробництва відновлення процесу відтворення передбачає реалізацію на ринку суспільного продукту. Розширене відтворення суспільного продукту і робочої сили, а також наукового і освітнього потенціалу спрямоване на зростання продуктивних сил.

У процесі розширеного відтворення створюється сукупний суспільний продукт.

Суспільний продукт (СП) – це маса матеріальних і духовних благ, створених суспільством упродовж певного періоду (як правило, за рік).

Суспільний продукт створюється у двох сферах: у сфері матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, будівництво та інші галузі), а також у сфері нематеріального виробництва та наданих послуг (наука, освіта, медицина, культура, інформація тощо). Це означає, що натуральна форма суспільного продукту дає можливість розглядати його структуру як за матеріально-речовим характером, так і за нематеріальним, коли мова йде про задоволення суспільства надзвичайно необхідними і важливими освітніми, науковими, інформаційними, транспортними й іншим послугами.

Отже, особисті і виробничі послуги – невід'ємна частина суспільного продукту.

Однак першоосновою суспільного продукту є речові блага і продукти харчування, які поділяють на:

предмети споживання, що задовольняють особисті потреби людей;
засоби виробництва, які задовольняють виробничі потреби людей.

Відповідно усе суспільне виробництво поділяється на два великих підрозділи:

I – виробництво засобів виробництва;

II – виробництво предметів споживання, включаючи споживчі послуги.

СП має ще й вартісну форму, тобто у грошових одиницях, і визначається за формулою:

$$\text{СП} = \text{ФП} + \text{НП} + \text{ДП}, \text{ де}$$

ФП – вартість витрачених засобів виробництва, яка створює річний фонд цих засобів;

НП – вартість необхідного продукту;

ДП – вартість додаткового продукту;

Умовою розширеного відтворення в розвинених країнах є співвідношення:

$$I (\text{НП} + \text{ДП}) > II \text{ ФП}$$

Сучасна економіка не може обійтися без вимірювань і зіставлень таких важливих макроекономічних показників, як суспільний продукт, валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний дохід тощо.

Система національних рахунків (СНР) – це сукупність методів і засобів, за допомогою яких розраховують систему взаємозв'язаних макроекономічних показників.

Головними і вихідними показниками системи національних рахунків є валовий внутрішній продукт і валовий національний продукт. У статистиці України форму національного продукту (ВВП) було визначено в 1987 р.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у поточному періоді на території країни, незалежно від національної належності підприємств.

Номінальний валовий внутрішній продукт – це обсяг виробництва, обчислений за діючими цінами. В умовах інфляції він завищує результати економіки і потребує коригування.

Реальний валовий внутрішній продукт – це обсяг виробництва, вартість якого враховує величину річного зростання цін.

Отже, ВВП є одним із синтезуючих показників під час аналізу соціально-економічного розвитку країни та міжнародних зіставленнях. Близьким до ВВП за змістом є показник валового національного продукту.

Валовий національний продукт (ВНП) – сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, створених за певний період не тільки в середині країни, а й за її межами.

Різниця між ВВП та ВНП невелика. Проте в країнах, що розвиваються, ВВП перевищує ВНП, оскільки їм доводиться сплачувати досить високі відсотки за зовнішні показники. У розвинених країнах, навпаки, ВНП, як правило, перевищує ВВП.

8.2. Національний дохід

До системи національних рахунків належить низка інших взаємопов'язаних макроекономічних показників, які можуть бути розраховані на основі ВВП (а також ВНП).

Чистий національний продукт (ЧНП) відрізняється від ВВП на величину амортизаційних відрахувань АВ:

$$\text{ЧНП} = \text{ВВП} - \text{АВ}.$$

Важливим результативним показником розвитку економіки кожної країни є **національний дохід**. Виробництво національного доходу на душу населення найточніше визначає рівень добробуту населення.

Національний дохід (НД) – це чистий національний продукт, зменшений на величину непрямих податків. Отже,

$$\text{НД} = \text{ЧНП} - \text{П}_н,$$

де $\text{П}_н$ – непрямі податки.

В Україні вирішальна роль у виробництві національного доходу зберігається за матеріальним виробництвом.

Чинниками зростання обсягу національного доходу є:

- ✓ збільшення маси суспільної праці у сферах матеріального та нематеріального виробництва;
- ✓ зростання продуктивності суспільної праці;
- ✓ ефективна реалізація новітніх досягнень технічного прогресу;
- ✓ економія матеріальних і сировинних ресурсів;
- ✓ раціональне використання та відтворення природних ресурсів.

Для розуміння сутності національного доходу велике значення має не тільки процес його виробництва, а й розподілу і перерозподілу (кінцевого споживання).

Розподіл НД полягає у визначенні частки всіх учасників його виробництва, які отримують заробітну плату, прибуток, відсоток, ренту, дивіденти тощо. Перерозподіл національного доходу здійснюється через механізм ціноутворення, державний бюджет, податкову систему, внески до різних фондів. На базі перерозподілу НД формуються так звані вторинні доходи – виплата пенсій, стипендій, допомога багатодітним сім'ям тощо.

Національний дохід використовується з подвійною метою – споживання та нагромадження. Тому національний дохід можна поділити на дві частини:

- ✓ фонд споживання (ФС);
- ✓ фонд нагромадження (ФН).

Фонд споживання – частина НД, що спрямовується на задоволення особистих потреб людей. Відношення фонду споживання до всього обсягу НД називають **нормою споживання**. Її визначають за формулою:

$$\text{Н}_{\text{сп}} = \text{ФС} / \text{НД} \cdot 100\%$$

Фонд нагромадження – частина НД, яка іде на зростання функціонуючих чинників розширеного виробництва. За своїм натуральним складом – це є як предмети споживання, так і засоби виробництва.

Відношення фонду нагромадження до всього обсягу НД називають **нормою нагромадження**. Її розраховують за формулою:

$$N_{\text{нн}} = \Phi\text{Н}/\text{НД } 100\%$$

Кожний громадянин країни має бути зацікавленим у зростанні національного доходу, адже від його рівня залежать процеси розширеного відтворення, нагромадження (розширення суспільного виробництва), рівень добробуту населення, економічний потенціал країни.

8.3. Відтворення робочої сили, виробничих відносин, природних ресурсів. Економічне зростання

Крім відтворення сукупного суспільного продукту важливою складовою загального процесу розширеного суспільно-економічного розвитку є **відтворення робочої сили**.

Сутність відтворення робочої сили полягає у безперервному відновленні й підтриманні фізичних сил та розумових здібностей людини. При цьому постійно відновлюється і підвищується трудова кваліфікація працівників, зростає їхній освітній та професійний рівень.

Важливою складовою процесу відтворення є **відтворення виробничих відносин**, які охоплюють відносини власності на засоби виробництва, становище соціальних груп, трудових колективів і окремих працівників, організаційно-економічні та техніко-економічні зв'язки.

Процес розширеного відтворення також передбачає **відтворення природних ресурсів та навколишнього середовища**. Це є еколого-економічний процес відтворення.

Розрізняють два основні типи розширеного відтворення економічного потенціалу – **екстенсивний та інтенсивний**.

Розширене відтворення суспільного продукту втілюється в **економічному зростанні**, від якого залежать позитивні показники валового національного продукту, національного доходу, а, отже, соціально-економічний прогрес суспільства, зростання життєвого рівня населення країни.

Екстенсивний тип економічного зростання означає розширення виробництва на основі кількісного збільшення його функціонуючих чинників за збереження попередніх техніко-виробничих параметрів. Таке збільшення виробництва відбувається за рахунок залучення додаткових засобів праці, робочої сили, сировини, палива, капітальних вкладень тощо.

За цих умов продуктивність праці та ефективність виробництва залишаються незмінними. Звичайно, цей тип економічного зростання не можна назвати прогресивним, оскільки він має витратний характер. Нині його можливості в Україні вичерпані. Для оздоровлення економіки слід перейти до інтенсивних чинників зростання.

Інтенсивний тип економічного зростання передбачає збільшення обсягів виробництва, його розширення за рахунок якісних чинників, зокрема:

- ✓ підвищення кваліфікації працівників;
- ✓ використання науково-технічних досягнень, передових технологій;
- ✓ використання принципово нових засобів і предметів праці;
- ✓ зростання продуктивності суспільної праці;
- ✓ економії трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

Рушійні сили економічного зростання можуть бути представлені таким чином.

8.4. Особливості відтворення у сільському господарстві

Аграрні відносини – відносини з приводу присвоєння й використання землі, інших засобів виробництва, праці та результатів сільськогосподарського виробництва.

Аграрна політика – політика, що провадиться державою, урядом країни щодо сільського господарства. Знаходить своє вираження у розмірах бюджетних асигнувань, податків, державних інвестицій і закупівель с.-г. продукції, експорті та імпорті. До аграрної політики належать також питання сприяння з боку держави щодо забезпечення с.-г. виробників паливно-енергетичними і мастильними матеріалами; хімічними добривами й засобами захисту рослин; сільськогосподарською технікою за відповідними цінами; вдосконалення інфраструктури (дороги, транспорт, зв'язок, будівлі для зберігання та перероблення с.-г. сировини); встановлення правил землекористування.

Аграрна реформа – процес зміни економічних відносин, насамперед відносин власності в сільському господарстві. Передумовою радикальних змін у відносинах власності в цій сфері народного господарства є прийняття нових законів, що регулюють права власності на землю, формують економічні та юридичні засади різноманітності форм власності у сільському господарстві. Ці зміни зумовлюють розвиток продуктивних сил у результаті інтенсивного застосування біотехнологій, суттєвого покращання роботи в галузі селекції та виробництва, оптимального ведення культури землеробства, забезпечення сільськогосподарського виробництва новітньою продуктивною технікою.

Інтенсифікація сільського господарства – зростання виробництва продукції за рахунок збільшення її виходу з кожного гектара землі завдяки високій продуктивності праці і мінімальним витратам на одиницю сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва. В ній створюються матеріальні блага рослинного і тваринного походження для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною. Сільське господарство – це джерело нічим не замінних на сьогодні предметів споживання, додаткової робочої сили для інших галузей виробництва, створення національного продукту.

Сільське господарство – це галузь, якій притаманні особливості, пов'язані із характером виробництва та відтворення. До особливостей сільського господарства належить передусім надзвичайна роль землі як головного чинника виробництва. Земля у сільському господарстві є предметом праці й водночас виконує роль головного засобу виробництва.

Від якості землі та її раціонального використання залежить продуктивність рослинництва, а отже, забезпеченість кормами другої, основної галузі с.-г. виробництва – тваринництва.

Земля – специфічний господарський ресурс, цінність якого постійно зростає. Це пов'язано з двома обставинами:

- ✓ зростання попиту на с.-г. продукцію у зв'язку зі збільшенням чисельності населення і зростанням його потреб;
- ✓ скороченням природних ресурсів у зв'язку з ерозією ґрунтів і вилученням земель під промислове і міське будівництво, що призводить до зменшення площі господарських угідь з розрахунку на одного жителя.

Земля є не відтворюваним чинником виробництва. У разі втрати тієї чи іншої частини земельного багатства відтворення її штучно стає неможливим. Фахівці вважають 90% природних ресурсів не відтворюваними.

Отже, збереження земельних ресурсів – святий обов'язок не тільки держави, а й кожного її громадянина.

Особливості процесу відтворення у сільському господарстві пов'язані насамперед із тим, що тут економічний процес незалежно від його суспільного характеру завжди переплітається з природнім. Наслідки господарювання в цій галузі залежать як від кваліфікації працівника, технічної оснащеності працівника, так і від природних умов. Це безпосередньо визначає організацію виробництва і темпи відтворення.

Крім того, на відміну від промисловості, де людина повністю може впливати на процес виробництва, у сільському господарстві така можливість обмежена, оскільки тут об'єктом праці є живі організми – рослини і тварини. Біологічні процеси відтворення їх відбуваються за об'єктивними законами природи. У сільськогосподарському виробництві, на відміну від промисловості, неможливо прискорити виробничий процес, оскільки він залежить від біологічних та інших чинників.

У сільському господарстві різко виражена сезонність виробництва, а від цього залежить використання трудових ресурсів та сільськогосподарської техніки.

У періоди міжсезоння у сільській місцевості доцільно розташовувати переробні галузі, які б давали змогу своєчасно виготовляти із сільськогосподарської продукції товари широкого вжитку.

На відтворення в аграрному секторі економіки суттєво впливає родючість землі.

У відтворювальному процесі сільськогосподарського виробництва важливе значення має економічне оцінювання землі, що полягає у визначенні цінності землі й характеризується такими показниками:

- ✓ **валовий продукт землеробства** – продуктивність земель за досягнутої впродовж низки років інтенсивності землеробства;
- ✓ **окупність витрат** – кількість виробленої продукції на одиницю витрат;
- ✓ **диференційований дохід від землеробства** – величина додаткової частини чистого доходу, яка утворюється в результаті вищої продуктивності праці на відносно кращих землях порівняно з гіршими.

Результати відтворення в аграрному секторі залежать більшою мірою від спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

Кругообіг виробничих фондів у сільському господарстві також має особливості: більш повільна оборотність засобів праці порівняно з іншими галузями виробництва; відносно висока фондомісткість сільськогосподарського виробництва.

Отже, процес відтворення у сфері сільськогосподарського виробництва обмежений передусім умовами природно-кліматичних зон, потребує зональної спеціалізації культур і, у зв'язку з цим, визначення відповідних напрямів розвитку галузей рослинництва і тваринництва.

Наприклад, на Поліссі природні умови сприятливі для вирощування картоплі, льону, капусти тощо. В районах Степу України доцільно вирощувати соняшник, кукурудзу, кавуни, рис, виноград тощо. Через це вибір основних галузей слід раціонально поєднувати з галузями переробки сільськогосподарської продукції.

Оскільки земля в аграрному секторі обмежена в просторі, необхідно здійснювати інтенсивний тип відтворення.

Специфіка сільськогосподарського виробництва виявляється і в аграрних відносинах.

Визначальними в системі аграрних відносин є відносини власності.

Земельна власність – це історично визначена суспільна форма відчуження чи привласнення землі як предмета природи, що виражає економічні відносини між людьми з приводу її використання як головного засобу виробництва у сільському, лісовому та рибному господарстві. Ці відносини пов'язані з виникненням певних форм землеволодіння і землекористування.

Землеволодіння полягає у володінні ділянкою землі окремою особою, групою осіб або державою на правах повної власності. Землевласник має право, згідно з чинним законодавством, продавати землю, дарувати, здавати в оренду, тобто має право виключно фізичного контролю над цим природним ресурсом.

Землекористування – це користування ділянкою землі окремою особою, групою осіб, кооперативними або громадськими організаціями, державними сільськогосподарськими підприємствами і організаціями. Землекористувачеві надається право використовувати землю для певних цілей: ведення сільськогосподарського виробництва, зведення житлових виробничих об'єктів, потреб транспорту тощо. Якщо користувач не є власником землі, він, як правило, укладає угоду з останнім, якою визначається термін, платність та інші умови користування землею.

Аграрні відносини – це сукупність економічних відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання створеного в галузях агропромислового комплексу продукту, що виникають між такими суб'єктами господарювання:

- ✓ між власником засобів виробництва (в тому числі в особі держави) і суспільством загалом;
- ✓ між сільськогосподарськими чи промисловими орендними колективами, державними підприємствами, іншими землекористувачами.

Аграрні реформи – трансформація економічних відносин, насамперед відносин власності, в сільському господарстві.

Сутність земельної реформи в Україні

Агропромисловий комплекс (АПК) – це сукупність галузей, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доставкою до споживача сільськогосподарської продукції.

Останнім часом частка продукції сільськогосподарського виробництва у суспільному продукті України становить 25–30%. У галузі зосереджено близько ¼ основних фондів народного господарства і зайнято понад 1/5 всього населення. Сільське господарство України спроможне цілком задовольнити потреби у сільськогосподарській продукції за рахунок власного виробництва, а також здійснювати експортні поставки на зовнішній ринок.

Провідною галуззю в АПК є сільське господарство.

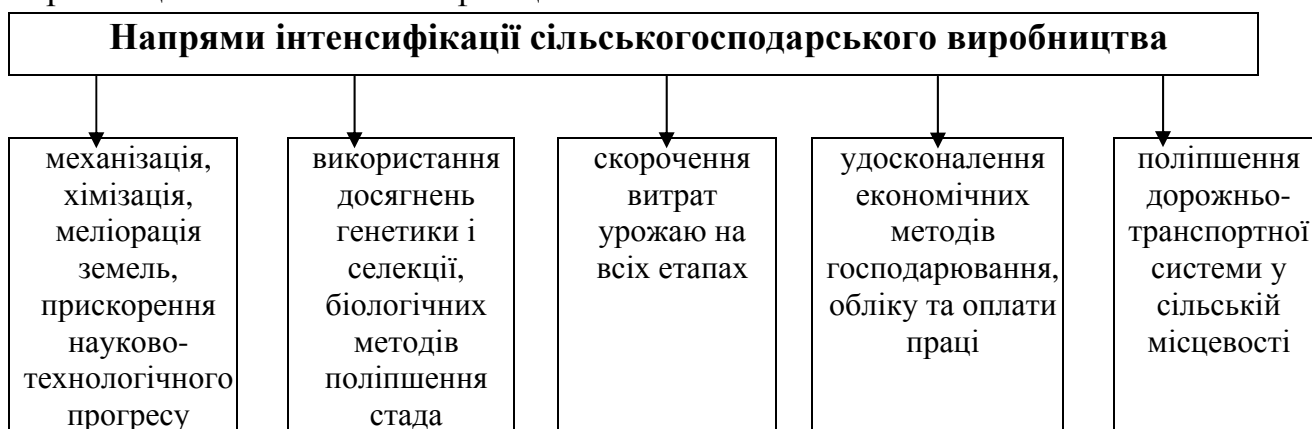
Органічне та технологічне поєднання галузей сільського господарства і промисловості породило новий вид міжгалузевої діяльності – **агропромислове виробництво**.

Розвиток агропромислового виробництва значною мірою залежить від подальшого поглиблення інтеграційних процесів у всіх сферах АПК.

Агропромислова інтеграція – форма господарювання, в якій відбувається процес зближення і з'єднання галузей сільського господарства і промисловості з метою зростання виробництва і забезпечення ефективної кооперації праці трудівників міста і села.

Провідна і першочергова проблема сучасного розвитку економіки України – піднесення сільськогосподарського виробництва. Сучасний стан його не можна назвати задовільним, оскільки останнім часом воно значною мірою деградувало і за рівнем розвитку дуже відстає від сільгоспвиробництва розвинених країн.

Одним із важливих шляхів подолання спаду сільськогосподарського виробництва є його інтенсифікація.

Контрольні питання з теми:

1. Сутність відтворення. Просте і розширене відтворення економічної системи.
2. Що таке суспільний продукт, в яких сферах економіки він створюється? Поділ суспільного виробництва на підрозділи.
3. Поняття про систему національних доходів та основних його показників.
4. Національний дохід, чинники його зростання.
5. Сутність відтворення робочої системи, виробничих відносин, природних ресурсів.
6. Основні типи економічного зростання. Екстенсивний тип, його чинники.
7. Охарактеризувати інтенсивний тип економічного зростання.
8. Розкрити сутність понять: аграрні відносини, аграрна політика, аграрна реформа, інтенсифікація сільського господарства.
9. Особливості сільського господарства як галузі виробництва, характеристика його головних чинників.
10. У чому полягають особливості відтворення у сільському господарстві?
11. Що таке аграрні відносини, земельна власність, землеволодіння, землекористування?
12. Сутність земельної реформи в Україні.
13. Агропромисловий комплекс (АПК). Агропромислова інтеграція.
14. Напрями інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Список використаної та рекомендованої літератури:

- Александров В.В. Функціонування економічної системи. – Харків, 1999.
- Андрусенко Г.О. Основи маркетингу. – К., 1995.
- Антикризисное управление: Учебник. – М., 2000.
- Антикризисный менеджмент. – М., 1999.
- Басовский Л.Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. – М., 2002.
- Бобров В.Я. Основи ринкової економіки і підприємництва. – К., 2003.
- Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічних знань. – К., 2002.
- Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К., 2001.
- Європейський Союз: Основи політики, інституційного устрою та права. – К., 2002.
- Євтушевський В.А. Основи корпоративного управління. – К., 2002.
- Канченко Т.В., Панченко М.П. Основи економіки. – К., 2003.
- Ковальчук Г.Л., Мельничук В.Г., Огнєв'юк В.О. Економіка. – К., 2003.
- Котлер Ф. Основи маркетингу: Пер. с англ. – М., 1990.
- Литвин В.М. Україна: хроніка поступу (1991-2001). – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2001
- Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основи менеджмента: Пер. с англ. – М., 1992.
- Махасюк В., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки. – 2-ге вид., випр. та допов. – К., 2000.
- Ольховіков О.В., Грицишин О.Б. Основи економіки агропромислового виробництва. – К., 2005.
- Основи економіки: Елементарна макроекономіка / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків, 1999.
- Основи ринкової економіки / За ред. В.М. Петюха. – К., 1995.
- Основы предпринимательской деятельности / Под ред. В.М. Власовой. – М., 1997.
- Павловский М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. – К., 1999.
- Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Мікроекономіка: Сокр. пер. с англ. – М., 1992.
- Планування діяльності підприємства / М.А. Белов, В.Є. Євдокимова. – К., 2002.
- Політекономія / За заг. ред. Ю. В. Ніколенка. – К., 2003.
- Селезнев В.В. Основы рыночной экономики Украины. – К., 2000.
- Ющенко В., Лисицький В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. – К., 1998.
- Ястремський О.І., Гриценко О.Г. Основи мікроекономіки. – К., 1998.